

Göran Blomqvist

Akademiska visioner under 1800-talets tre sista decennier

Inledning

Nu laddar universitetet och högskolor upp inför sekelskiftet.¹ Så var det också för hundra år sedan. Då som nu skulle Sverige stärkas i nationernas tävlan. Då som nu rensade man i arvet från det förflutna. Under 1800-talets sista fjärdedel var debatten principiell: Vilka regler och ideal gynnar universitetet? De lösningar som valdes var inte de enda möjliga, utan alternativen konkurrerade ofta häftigt.

Jag har behandlat detta i *Elfenbenstorn eller statsskepp? Stat, universitet och akademisk frihet i vardag och vision från Agardh till Schüch* (1992). Boken skildrar det svenska samhällets omvandling i slutet av 1800-talet och hur villkoren för universitetet i Uppsala och Lund förändrades. Statens interventionism gjorde sig gällande på nya områden. För att främja nationens framtidskridande ville makthavarna kontrollera landets samlade resurser, inte minst de intellektuella. Samhällets beroende av forskningen ökade: det förvetenskapligades. Samtidigt specialiserades forskningen. Och med statens hjälp genomförde den växande akademiska lärarkåren en professionaliseringsprocess. Uppmärksamheten på lön, status och karriär ökade bland vetenskapsmännen.

Slagordet för dagen är: ”Nu svänger pendeln tydligt tillbaka. [...] Decentralisering och självbestämmande står åter högt i kurs.”² Pendeln svänger dock knappast *tillbaka* på de nämnda punkterna: decentralisering av bestämmanderätt tillhör inte de svenska universitetens historia.³ Jag ska, med hjälp av exempel ur det förflutna, istället lyfta fram några *andra* återkommande, livskraftiga inslag i den svenska universitetskulturen. Genom sin varaktighet påverkar de föreställningarna och förhållandena i nutiden. Denna uppsats studerar således kvarlåtenskapen, både den kända och den bortglömda.

1876 års statuter och omvandlingen av de s k akademiadjunkturen till extra ordinarie professorer året därpå var viktiga händelser för universitetet i Lund och Uppsala.

Dittills hade det större akademiska konsistoriet avgjort alla viktiga ärenden: där satt samtliga professorer. Det mindre konsistoriet, där några professorer ingick efter turordning, skötte de löpande angelägenheterna. 1876 ökade arbetsfördelningen. En drätselråd övertog den ekonomiska förvaltningen, och filo-

sofisk fakultet klövs i två sektioner. Självskrivnenhet fick stryka på foten för valprincipen, bl a när rektor utsågs.

Tjänster som adjunkt förekom sedan 1600-talets början. Med hjälp av dem skulle lämpliga personer öva upp sig för professurerna. Docenturen är ett sekel yngre, och inledningsvis var den blott fakultetens sätt att tilldela en person rätt att undervisa. Adjunkterna var avlönade, och de hade rätt att erbjuda privat undervisning mot betalning. Docenterna försörjde sig på enskilda lektioner. Adjunkterna betraktade dem som konkurrenter och motarbetade vid flera tillfällen docentförordnandena.³ Staten inrättade de första docentstipendierna 1851, och året därpå fick adjunkterna en bestämd föreläsningsskyldighet. 1852 års statuter — som ersatte bestämmelser från 1600-talet — utökade således den offentliga regleringen, en utvecklingen som fortsatte under seklets andra hälft.

Under decenniet före 1876 blev bristerna i reglerna besvärande, men i spåren av de statuter som KM:t detta år beslöt om, dök en rad nya problem upp. Lärosätena förändrades i grunden: forskningsinsatser värderades högre än undervisning, specialiseringen tilltog, knytningen till den kyrkliga karriären upphörde, skaran av icke-ordinarie lärare växte och exemplen på den kollegiala styrelseformens brister ifråga om rationalitet och effektivitet blev allt flera. Inriktningen på de stora besluten får därför i denna uppsats inte överskugga uppmärksamheten på vardagen, de till synes isolerade episoderna, de äldre förhållningssätt som dröjde sig kvar och de konkurrerande uppfattningar som fanns.

Förändringarna resulterade i medvetna ställningstaganden: hur skulle universitetet organiseras för att på bästa sätt kunna producera och förmedla kunskap? Aktörernas åsikter tenderade att bilda ett mönster: de kom till uttryck som idealbilder för framtiden, *akademiska visioner*.⁵ Dessa hade vanligtvis några olika bärande delar:

- 1) prioriteringen av universitetets olika funktioner
- 2) utformningen av den lokala självförvaltningen
- 3) uppfattningar om hur universitetet kan försäkra sig om kvalificerade kandidater till lediga tjänster
- 4) värderingen av olika egenskaper/meriter i tjänstetillsättningarna.

Hur tog ståndpunkterna intryck av — och gav uttryck för — situationen på den akademiska arbetsmarknaden? Vilka effekter fick tillgången respektive efterfrågan på vetenskapsmän? Även dessa frågor försöker uppsatsen besvara.

Uppsatsen har tre avsnitt. Varje avsnitt behandlar ett spörsmål som aktualiserades under 1800-talets sista 30 år:

Makten över tjänsterna och besluten

Kampen om karriären

De yngre lärarna, vetenskapernas utveckling och arbetsmarknaden.

De båda första avsnitten utreder de inslag i de akademiska visionerna som nämndes ovan. Det tredje behandlar vetenskapsmännens arbetsmarknad. I

sammanfattningen diskuterar jag den svenska akademiska erfarenheten, med exemplifieringar från 1800-talets slut och nutiden.

Makten över tjänsterna och besluten

Under 1800-talets senare del var tre modeller för styrelse och tjänstetillsättningar aktuella; de har med små variationer förekommit fram till vår tid.

Från 1870-talet konkurrerade den traditionella skråmodellen — korporationen — med en allt tydligare formulerad professionsmodell.⁶

Skråmodellen byggde på att de ordinarie professorerna bildade en korporation. De fattade besluten kollegialt och avgjorde tillsättningarna med hjälp av kooptering, d v s de utsåg nya medlemmar genom fyllnadsväl och självselektion.

Professionsmodellen syftade till att modernisera de traditionella åskådningarna t ex genom att öka specialiseringen av funktioner i den lokala självförvaltningen, ersätta skick och bruk med skrivna enhetliga regler och öka rörligheten på den akademiska marknaden.

Professionsmodellen fäste större vikt vid att vetenskapsmännen var lärare och forskare än vid att de skulle delta i lärosätens styrelse. Val konkurrerade med självskrivenhet som princip, när ledamöter utsågs. Tjänster skulle tillsättas i konkurrens och med redovisning av grunderna för beslutet. Bedömningen av inomvetenskaplig skicklighet kunde endast framstående utövare av den aktuella disciplinen göra. Deras förslag, tillsammans med synpunkter från andra vetenskapsmän, skulle vägleda dem som beslutade. Kontroller fanns i form av att avgörandet prövades i olika instanser, genom besvärshörsning, genom att det berörda universitetet inte ensamt utsåg sakkunniga o s v.

Kring sekelskiftet utformade 1899 års universitetskommitté slagkraftigt en tredje väg. Den tycks ha lättare att vinna gehör i vår tid än då. *Monarki- eller managementmodellen* innebar att bestämmanderätten skulle samlas hos ett begränsat antal personer, som inte nödvändigtvis utsågs av universitetens professorer. Den stod i motsats till föreställningen om den akademiska republiken, vars medlemmar, i första hand professorerna, var jämställda. Modellen innebar att yrkeskårens inflytande över tillsättningarna kunde begränsas. Dennas interna vetenskapliga principer och kriterier skulle inte vara avgörande för de beslut som fattades.⁷

Under de många år av diskussioner som föregick 1852 års statuter vacklade åsikter och opinioner vid universitetet. I statuterna fastställde KM:t beföringsregler, som sade att den vetenskapliga skickligheten skulle väga tyngst, när professorer utsågs. I äldre tider hade ingen offentlig ansökan förekommit, utan dekanus anmälde namnet på den lämpligaste kandidaten till lärosätets rektor. Den vetenskapliga produktionen bedömdes efter 1852 inte på något enhetligt sätt, men stundtals fick kollegerna vägledning av den professor vars ämne låg närmast den lediga tjänsten.

Andra bestämmelser i statuterna försvagade rent av denna vägledning. Ledamöterna skulle nämligen rösta i tur och ordning efter hur länge de haft professorsfullmakt, en ordning som inte tog hänsyn till sakkunskapen. Statuterna kringgicks dock, bl a genom informella överläggningar, men av protokollen att döma följdes de vid sammanträdena: respekten för formalia var stor.

Omröstningsregeln gav upphov till mycken klagan. Men universiteten befann sig i en övergångsfas, med vacklande inställning till viktiga spörsmål. De särskilda lärdomsprov som en sökande skulle fullgöra vid ansökningen — en avhandling och två föreläsningar — vägde tungt när meriterna bedömdes. Detta faktum gjorde det möjligt för vetenskapsmän att sadla om och byta ämne, när en professur blev ledig. Kandidaternas övriga skriftliga produktion verkar å andra sidan inte att ha haft ett eget meritvärde.

Efter 1850 ökade ärendemängden i den lokala förvaltningen. Uppsaliensarna ville att en specialiserad drätsel nämnd skulle inrättas för egendomsförvaltningen och andra ekonomiska ärenden. Förslaget realiserades som ett sexårigt försök år 1869, men övriga planer på organisationsförändringar skrinlades.⁸ Istället tog diskussionen fart om två andra inslag i akademiska visioner: vilka typer av tjänster behövde universiteten, och hur skulle professorskandidater prövas och jämföras?

Tillsättningsärendena fordrade allt längre tid, och de ledde till åtskilliga kontroverser. Det fanns varken enighet om hur olika meriter skulle värderas eller om grunderna för att vissa ledamöter hade större kompetens än sina kolleger. Splittringen framträdde under diskussionerna om vilken vikt som skulle fästas vid lärarförmågan. Trots ordalydelsen i 1852 års statuter, hade denna vägt tyngre än skickligheten som forskare. Händelser under 70-talets första år illustrerar att den akademiska visionen höll på att förändras. De tyder också på att det fanns ett samband mellan den akademiska arbetsmarknaden och den befordringsgrund som sattes främst: när konkurrenterna var många, ökade den vikt som fästes vid forskningen.

En utdragen befordringsstrid om matematikprofessuren i Lund bröt praxis. Till sakkunnig hade fakulteten utsett en av sina egna, astronomen Axel Möller. Han satte den dåvarande adjunkten i matematik främst av fyra sökande, eftersom denne var en van undervisare. Ingen motsade honom i fakultet och konsistorium.⁹

Men en av aspiranterna, Emanuel Björling, besvärade sig över konsistoriets beslut. Han anhöll om att *verkligt* sakkunniga män skulle ompröva ärendet: astronomen Möller hade placerat honom sist. Konsistoriet stod fast vid sitt beslut den 3 augusti 1872. När handlingarna hamnade hos universitetskanslern, klagade denne över svårigheterna att ta ställning mellan så många kandidater utan ledning från män med ämneskunskaper. Med tanke på vetenskaper-
nas specialisering, var det inte tillräckligt att en professor i ett näraliggande ämne bedömde kandidaternas kvalifikationer.

Från november 1872 till januari 1873 fattade KM:t flera beslut, som innebar att regeringen utsåg sina egna sakkunniga. De betonade för det första att samt-

liga vetenskapliga skrifter måste bedömas, inte enbart de specimina som skrevs vid ansökningstillfället. Granskningen visade att Björling och en annan kandidat ”i vetenskaplig förmåga stå obetingat” över sina medsökande.

Eftersom Axel Möller och fakulteten hade placerat bägge efter konkurrenterna, var utlåtandet en rejäl kalldusch för lundensarna, och det väckte stor uppmärksamhet. Kungen tog god tid på sig, innan han utnämnde Björling den 28 november.¹⁰ Beslutet innebar att forskarskickligheten framhävdes som den centrala befordringsgrunden. KM:t gav sina sakkunniga rätt på ytterligare en punkt: kandidaternas hela produktion borde bedömas, inte enbart de lärdomsprov som de presterade, när ett professorsämbete blev ledigt. Beslutet var en signal om att antalet skrifter och konsekvensen i ämnesinriktning skulle väga tungt hädanefter.

Lokal självförvaltning

Detta ärende ur den akademiska vardagen visar att grundsatserna höll på att omprövas. KM:t gav den 31 oktober 1873, dvs en månad före Björlings utnämning, de första direktiven till lärosätena om att överväga hur sakkunniga män skulle arbeta. Då hade uppsaliensarna på eget bevåg diskuterat detta ärende i drygt ett år: åsikten att en omorientering behövdes var väl förankrad. Samtidigt indikerar de ledande männens agerande att de kände sig osäkra. Universitetskanslern Henning Hamilton ville inte släppa debatten helt fri, utan styra den genom en kommitté. På så sätt skulle den öppna oenigheten bli mindre än om universiteten finge fria händer att formulera sina önskemål.¹¹ 1840-talets reformarbete hade varit ett avskräckande exempel, men nu måste lärosätena demonstrera sin enighet i grundläggande spörsmål.

I spetsen för kommittén sattes ärkebiskopen Anton Niklas Sundberg. Han hade varit professor i Lund, en i den teologiska fakultet som ärades med att kallas ”den stora fakulteten”. Senare blev han ärkebiskop och därmed prokansler för universitetet i Uppsala. Han hade varit riksdagsman och talman i andra kammaren. Och han hade erbjudits posten som ecklesiastikminister. Övriga ledamöter var professorer från Uppsala och Lund, valda bland de ryktbara, och representanter för olika vetenskaper.¹² Personvalet skulle garantera förslagens kvalitet och framgång.

Under revisionen på 40-talet, hade kansler och KM:t försökt befrämja lärosätenas samverkan genom att avskaffa lokala egenheter och göra dem mera lika varandra. Sedan dess hade *konkurrensen* mellan universiteten i Tyskland lovprisats i artiklar och reseberättelser som skrevs, spreds och lästes i vårt land. Där kom den till uttryck i tävlan om de skickligaste vetenskapsmännen, som rörde sig på en öppen akademisk marknad. Lärosätenas anseende som intellektuella miljöer avgjorde vart de främsta sökte sig.

1874 gav redan kommitténs sammansättning besked om att inga omvälvningar vore att vänta. Ledamöterna ville inte nyskapa, blott anpassa statuterna till en ny tid med hjälp av sina erfarenheter.¹³ Ett par decennier senare note-

rade Lundahistorikern och biblioteksmannen Elof Tegnér syrligt att inte ens antalet paragrafer i statuterna hade förändrats.

Bristen på nya institutionella lösningar var tydlig. Starkt splittrade uppfattningar gick i dagen, tex om universitetens lokala styrelse. Tanken att arbetet kunde rationaliseras med hjälp av en organisation som bestod av valda ledamöter vann likväl genklang i kommittén. Den innebar bl a att ledamöterna i det mindre konsistoriet skulle väljas med slutna sedlar, inte utses efter hur länge de varit professorer (fullmaktsålder) eller någon annan mekanisk princip. Avsikten var att kunna placera de lämpligaste och mest intresserade i detta specialorgan, där ledamöterna skulle utses för hela tre år. På så sätt skulle ärenden kunna överflyttas dit från det överlastade större konsistoriet. Men denna valprincip ledde till problem. Professorerna skulle få olika "betydenhet", ja den väletablerade korporativa kollegialiteten rubbades radikalt: "Sålunda kan den jemlikhet mellan kollegiets ledamöter, hvilken tillhör universitets-idéen, råka i fara."¹⁴

Utformningen av det större konsistoriet var en ännu ömtåligare fråga. Där låg den väsentliga lokala makten. Sverige hade blivit tämligen ensamt om att ge alla professorer säte och stämma där. Och den ordningen betraktade 1874 års kommitté som ett villkor för att lärosätena skulle fungera.

Uppsaliensarna godtog grunderna i kommitténs förslag.¹⁵ Svårare hade lundensarna, som behövde åtta sammanträden till att behandla betänkandet. Majoriteten slog till bromsarna. Mest stötande tyckte man att det vore om ledamöterna utsågs genom val med slutna sedlar. Professorerna anspelade på den politiska debatten och varnade för "partiande och kottteriväsande", vilket utmärkte varje "valrike". Korporationen hade kvar sitt egenvärde:

Utän att hysa så synnerlig beundran för den en tid så mycket omordade Universitets Ideen så tror jag det vara skadligt att förstöra enheten och sammanhålligheten inom Universiteten [...].¹⁶

Kanslern instämde med en del av Lundaförslagen. KM:t, med Uppsalaprofessorerna F F Carlson som ecklesiastikminister, betraktade valregler som garanti för ökad kompetens och kontinuitet; särskilt tänkte han på mindre konsistoriet och drätselnämnden.¹⁷ Så särskilt stora praktiska effekter fick detta inte, eftersom han tilldelade det större konsistoriet fler uppgifter än vad kommittén föreslagit. Den lokala maktfördelningen förändrades obetydligt.¹⁸

Kommitténs reformsträvanden färgade av sig på *rektorsuppdraget*. 1852 års statuter talade om val, men funktionen hade cirkulerat mellan professorerna. Kritikerna kallade detta "ryskt val": den utsågs som stod i tur efter ålder i tjänsten. På denna punkt ansträngde sig kommittén att skapa en modern, effektiv och rationell organisation. I klara verba fastslog man att professorerna hade olika förmåga som "styresman". Ledamöterna ville t o m utvidga rektors befogenheter. Och han borde utses efter sina ledaregenskaper; han beskrevs som lärosätets representant utåt och uppåt.

Protesterna i Lund var inte lika starka som ifråga om konsistoriet. Men det fanns röster mot att förstärka rektors chefsställning; styrelsen skulle vara kol-

legial och rektor ämbetsbrödernas talesman, den främste bland likar.¹⁹ Medicinaren Pehr Gellerstedt uttryckte en spridd åsikt: lärosätena kunde ej jämföras med vanliga statliga myndigheter. Hans invändning var viktig av flera skäl, främst med tanke på att statsförvaltningen omorganiserades under 1870-talet. Där ersattes den åldriga kollegiala beslutsordningen av den s k enrådighetsprincipen, som innebar att en chef fattade beslut efter föredragning.²⁰ Förmodligen hade den förändringen inspirerat kommitténs tänkande.

I sin reservation skisserade Gellerstedt en direkt relation från universitet till KM:t — utan kansler och prokansler som mellanled. Med en nutida term såg Gellerstedt universitetet som kunskapsorganisationer, och de kunde inte jämföras med ämbetsverken. Han framhöll den betydelse som lärarkårens egen prestige numera hade:

utan torde Universiteten hädanefter hafva att hufvudsakligen i Statsmakternas omvårdnad söka sitt skydd likasom i lärarnas duglighet källan till sitt anseende och sin betydenhet.

I andra sammanhang klargjorde historikern C T Odhner att han inte var främmande för att på sikt reducera kanslerns betydelse. Pådrivare till förnyelse som han menade att rektorernas auktoritet skulle bli större, om konsistoriet kunde välja dem helt fritt.²¹ Invändningen att rektor kunde missbruka sin makt vägde lätt. Viktigare var att öka lärosätenas kraft i umgänget med statsmakterna.²² Han föreslog att rektor skulle utses för så lång tid som 3 till 5 år.

Odhner ville förändra organisationen, lärarkategorierna och vetenskapsmännens åligganden. Han efterlyste en diskussion om de förtjänster som olika staters akademiska traditioner hade. Han hoppades att den skulle visa hur en svensk modernisering borde gå till. Genomgående kritiserade han de brister som kunde härledas till den starka korporativa andan vid svenska lärosäten.

Odhner hade omvälvande synpunkter på organisationen. Han efterlyste mera konkurrens. Den kunde man åstadkomma genom nya högskolor och nordiskt samarbete.²³ Han gillade att staten tog initiativ till och främjade en modernisering. Däremot misstrodde han de kollegiala organens — konsistoriernas — förmåga att kunna besluta om reformer. När han 1875 anonymt kommenterade universitetskommittén i uppsatsen "Universitetsreformer", fjärmade han sig tydligt från Lundakollegerna.

Hans yngre kollega Martin Weibull publicerade vid ungefär samma tid — 1876 — andra hälften av den universitetshistorik som han hade haft i uppdrag att skriva till Lundajubileet 1868. Weibull gick rakt på sak och talade om att den kollegiala, korporativa stämningen i konsistoriet måste utplånas.²⁴

Med 1876 års statuter blev det möjligt att välja och omvälja rektor. Perioden ökade till två år. De nya bestämmelserna användes utan synliga protester. Litteraturhistorikern Gustaf Ljunggren lämnade rektorsuppdraget efter åtta år, och hans efterträdare innehade posten mellan 1885 och 1891. I Uppsala var filosofen Carl Yngve Sahlin rektor i mer än ett decennium, vilket gav honom utomordentligt anseende och inflytande inom och utom lärosätet.

Den försiktiga moderniseringen 1876 omfattade även en del rutiner, ritualer och ceremonier, som hade förlorat sin betydelse. Den åldriga rektorseden försvann, ett öde som studenteden hade rönt 1868. Kvar fanns den domared som professorerna svor, då de inträdde i konsistoriet.

Kooptering eller konkurrens?

Ansträngningen att göra den akademiska tillvaron modernare och rationellare framträder tydligast i diskussionen om hur lärare skulle rekryteras. 1874 års universitetskommitté fick omedelbart del av de resultat som lundensarna hade kommit fram till under överläggningar det gångna halvåret.²⁵ Uppsaliensarna ville inte hamna på efterkälken utan tryckte snabbt frukterna av sina lokala rådslag. De föreslog bl a att filosofisk fakultet tudelades. Nere i Lund, där föreställningen att vetenskaperna bildade en enhet var starkare, verkar denna idé inte att ha dryftats.²⁶ Universitetskommittén gillade dock inte uppsaliensarnas radikala ingrepp. Den nöjde sig med att föreslå två sektioner, som skulle sköta vissa ärenden, främst befordringarna.²⁷

Denna lösning återverkade på diskussionen om maktfördelningen inom lärosätet, ett spörsmål som hade varit ytterst omstritt under 1840- och 50-talen. 1852 års statuter gav inte fakulteten rätt att jämföra flera aspiranterns meriter när professurer skulle tillsättas. Jämförelsen var konsistoriets exklusiva befogenhet. Som nämnts, tog beslutsreglerna i konsistoriet ringa hänsyn till sakkunskapen. Ledamöterna yttrade sig efter fullmaktsålder, en helt slumpmässig princip i detta sammanhang. Under åren hördes åtskilliga invändningar mot denna bestämmelse. Även om protokollet visar att jämförelser i praktiken blivit allt vanligare, kritiserades bristen på vägledning: konsistoriet saknade såväl yttrande från sakkunniga personer som en jämförelse från fakulteten. Ledamöterna klagade bistert över den "obilligt betungande skyldigheten" som tvingade dem att fatta beslut utan en grundlig utredning.²⁸

Skriftliga utlåtanden om de sökande förekommer tidigt, och de blev vanligare från 1800-talets mitt. Att försöka ange frekvens är dock meningslöst, eftersom yttrandenas karaktär varierade. Den avgörande nyheten under 1870-talet var kravet på ämnessakkunskap: i fakulteter och sektioner efterlyste vissa ledamöter att även utomstående specialisters omdöme skulle inhämtas. Sådana krav bröt med det rådande lokala och korporativa mönstret.

Enighet rådde inte. När uppsaliensarna överlade under 1872 och 1873, diskuterade man främst hur de *sakkunniga* skulle utses. Var några personer självskrivna eller var valet fritt? Majoriteten önskade det senare.²⁹ Den ansåg att sakkunniga enbart skulle värdera skrifterna, medan fakulteten bedömde lärarskickligheten och rangordnade de sökande. Denna nyhet skulle stärka fakultetens grepp om ärendet; dess auktoritet steg naturligtvis även med hjälp av specialisternas bedömning. Under statutereformen 1852 hade det varit omöjligt att ta detta steg. Då hotade det föreställningen om vetenskaperna som en enhet.

C A Cornelius och C Y Sahlin reserverade sig emellertid mot fria sakkunnig

val.³⁰ Självskrivnenhet undanröjde misstankar om ensidighet, menade de. Om inte professorn i det berörda ämnet eller någon av hans närmaste kolleger utsågs, så innebar det att fakulteten hade voterat om — och underkänt — deras skicklighet. Cornelius och Sahlin ville behålla avgörandet bland kollegerna: representanten för det aktuella ämnet skulle utse en andra sakkunnig ledamot bland sina ämbetsbröder.

De kallade sakkunnigruppen för *kommission*. Avsikten med detta ordval är inte alldeles uppenbar. Eftersom de placerade kommissionen vid sidan av fakulteten, vore det tänkbart att de önskade ge den så stor handlingsfrihet som möjligt. Mera troligt är att de ville inskränka dess uppgifter: den skulle ju endast lämna ett bidrag inför fakultetens beslut. Om sakkunniga hämtades utifrån, dvs inte tillhörde fakulteten, skulle de inte adjungeras vid dess överläggningar och avgöranden. Vi kan inte bedöma förslaget isolerat, utan det måste ses i samband med den tanke som Sahlin framförde senare, i 1874 års universitetskommitté. Då ville han avskaffa tjänsterna som akademiadjunkt och ersätta dem med docentstipendier.³¹ Denna konstruktion skulle utvidga fakultetens, och i synnerhet ämnesföreträdernas, kontroll över nyrekryteringen. Den skulle förstärka *koopteringen* av nya medlemmar.

I Lund tog överläggningarna under december 1873 en annan riktning än i Uppsala. Utskottet betonade att fakulteten borde ha en formell rätt att *adjungera* specialister, som inte tillhörde fakulteten.³² Kommission eller adjunktion? Givetvis stärkte den senare lösningen utrymmet för sakkunskap genom hela processen. Men den gjorde det också möjligt för fakulteten att kontrollera varje fas av beredningen. De sakkunniga skulle inte få en självständig ställning. Någon ny nivå i beslutshierarkin ville lundensarna inte ha.

På denna punkt, liksom övriga, utgick 1874 års kommitté från att små förändringar var viktiga för universitetens fria utveckling.

Resultatet av ledamöternas kompromisser blev att sakkunniga skulle utses fritt, men inom fakulteten. Enbart om det var nödvändigt, kunde vetenskapsmän utifrån adjungeras. Men det skulle vara ett "undantag". Kommittén sade rent ut att de sakkunniga inte fick bli en särskild instans, utan de skulle delta i fakultetens avgörande.³³

Bland lundensarna reagerade särskilt klassikern Albert Lysander och matematikern Emanuel Björling mot att statuterna skulle begränsa möjligheterna att hämta sakkunniga från andra lärosäten.³⁴ De lade en kvalificerad innebörd i begreppet "sakkunnig". Lysander hade krävt att fakulteten begärde denna rätt.³⁵ Många kolleger däremot ansåg att upplysningar kunde hämtas informellt, på enskild väg.³⁶

Sådant betraktade Emanuel Björling som utslag av den kollegiala anda som han attackerade. Han ansåg att det fanns en ansvarskänsla som förenade ett ämnes alla representanter, oavsett var de hörde hemma. Björling ställde sitt professionella ideal mot det korporativt-kollegiala: "man är fullt berättigad att hos en vetenskapsman förutsätta ett lika stort intresse för hans vetenskap, som hos en konsistorii-ledamot för hans universitet [...]"³⁷

Åsikterna om adjunktion var mycket splittrade. Det ena lägret ville behålla tillsättningar som kollegiala ärenden. Enligt den andra uppfattningen skulle skicklighetsbedömning och konkurrens få ökat utrymme.

Kommittén däremot ville inte ha någon tydlig arbetsfördelning: sakkunniga, fakultet och konsistorium fick nästan identiska befogenheter i dess förslag. I statuterna 1876 bestämde KM:t att prövningen av "förut ådagalagd lärareverksamhet" enbart fick ske i konsistoriet. Detta hade strängt taget minst förutsättningar för den uppgiften. Men lösningen gav konsistoriet möjlighet att dra in nytt material i slutvarvet. Denna utformning reducerade, eller balanserade i varje fall, fakultetens och de sakkunnigas betydelse. Det korporativa idealet stod starkt.

Bland lundensarna fanns en påtaglig önskan om att få tillsätta fler tjänster med *kallelse*. Idén hade lanserats av teologen J H Thomander på 1840-talet. Även den gynnade kooptering. Under remissbehandlingen i Lund försökte juristen G K Hamilton t o m få gehör för att konsistoriet skulle hållas utanför besluten.³⁸ Naturligtvis förkastade bl a Lysander och Björling tanken att tillsätta fler tjänster med kallelse. Den skulle öka fakulteternas möjligheter att handplocka sina medlemmar.

Huvudregeln i de nya statuterna blev att tjänster skulle ledigkungöras offentligt. Men möjligheten att kalla professorer utnyttjade universiteten under de följande decennierna, oftast till gagn för män från det egna lärosätet. En annan ny bestämmelse underlättade tillvägagångssättet: fakulteter och sektioner fick rätt att förändra en ledig professurs ämnesinriktning. Det blev således enklare att anpassa den till en kandidat.

Trots kommitténs förslag (§ 66) och önskemålen vid lärosätena, upptog KM:t inte lärarverksamhet eller -duglighet bland statuternas bedömningskriterier. Björling hade, med egna erfarenheter i färskt minne, invänt att en förändring skulle gynna dem som sökte på hemmaplan. På så sätt försämrades cirkulationen mellan universiteten.³⁹ Forskningen, att producera nya kunskap och att pröva existerande, var viktigast enligt Björling. Den gjorde lärosätena till vetenskapens härdar. Även C T Odhner betonade forskningen i sin uppsats "Universitetsreformer". När de nya högskolornas karaktär dryftades under seklets sista decennier, ställdes ofta forskningsakademi som ideal mot examensanstalt.⁴⁰

Statuternas fördelning av ansvaret mellan fakultet och konsistorium illustrerar att den traditionella gränsen mellan styrelseärenden och undervisningsfrågor höll på att luckras upp. Det tydligaste tecknet var att fakultet och sektion skulle *jämföra* de sökande, inte enbart konstatera om de var kompetenta eller ej. De ordinarie professorernas korporativa gemenskap försvagades ytterligare, när 1876 års statuter gav de extra ordinarie professorerna säte och stämma i fakulteterna (mera om detta nedan).

Staten valde rekryteringsprinciper som gynnade noggrann prövning. Den understödde en utveckling mot ökad professionalisering som universiteten hade påbörjat. Men förändringen speglar också situationen på den akademiska ar-

betsmarknaden. Om det fanns flera kandidater till de lediga tjänsterna, påverkades befordringspolitiken; ökad vikt fästes vid forskningsmeriter.

Vetenskapliga prestationer skulle fälla utslaget. Namnkunnighet som lärare var inte längre någon garanti för framgång. Forskaren undersökte avgränsade problem, men han förväntades uppvisa en konsekvent linje i sitt arbete. Hans produktivitet tillmättes stor betydelse. Bredd, d v s forskning inom flera områden, stod mot koncentration, djup, självständighet och skarpsinne. Hjalmar Öhrvalls förespråkare återopade de senare synpunkterna, då professuren i fysiologi skulle tillsättas under 1890-talets sista år. Han skilde sig från motkandidaten också genom att ha "framalstrat" flera lovande lärjungar.⁴¹ Öhrvall var kort och gott mera självständig, skarpsinnig och djuplodande, "avgjordt mera banbrytande".⁴² Robert Tigerstedt, som förespråkade en annan sökande, betonade dennes bredd, att han hade behandlat flera områden av fysiologin.⁴³

Skicklighetsbedömningen förstärkte fakultetens och sektionens roll, även om de inte hade sista ordet, utan närmast gjorde ett s k förslagsval.⁴⁴ I jämförelse med hur befordringarna avgjordes i Tyskland, ter sig deras inflytande över tillsättningarna som vidsträckt.⁴⁵

De sakkunnigas yttranden blev ett viktigt inslag i den svenska akademiska kulturen, ett förhållande som har fått profil vid de tillfällen, då utlänningar lämnat utlåtanden, utan att vara bekanta med traditionen. Omdömena har fått stor betydelse — utan att det nödvändigtvis var avsikten — för att styra vetenskapernas inriktning.⁴⁶

1876 års statuter uppfyllde vissa av de önskemål som G K Hamilton hade framfört i kommittén. Det gällde förbudet i 1852 års statuter mot speciell kursundervisning. Hamilton hade hävdade att det var omöjligt att meddela "nya resultat af sin egen vetenskapliga forskning" i varje föreläsning.⁴⁷ Lärarnas handlingsutrymme ökade 1876, när förbudet mot att "sluta sig inom gränsen af vissa examensfordringar och derefter beräknade lärokurser" avlägsnades. De fick friare bestämma undervisningens innehåll och form.

Vid denna tid var fakulteterna starkt inriktade på att examinera statens blivande ämbetsmän, vilket försenade uppfattningen att forskningen var en huvuduppgift för professorerna. Inställningen framkom exempelvis när matematikprofessuren i Lund tillsattes i början av 1870-talet. Principfrågan dryftades även sedan KM:t utfärdade 1876 års statuter, bl a i en presspolemik om en juridisk professur. Där förordade *Aftonbladet* att stor vikt fästes vid vetenskapliga skrifter och att nordiska kandidater skulle ha möjlighet att söka. *Nya Dagligt Allehanda* lovordade skickligheten att föreläsa som bedömningsgrund och svenska kandidater.⁴⁸

Samma oenighet framkom då åsikterna om lärarnas olika arbetsinsatser stod mot varandra i den akademiska vardagen. 1875 anhöll Lundafilosofen Axel Nyblæus om tjänstledighet för bl a vetenskapligt författarskap. Fakulteten tillstyrkte, men tre ledamöter ville avslå eftersom undervisningen var viktigare. I

Uppsala behandlades några år senare en liknande ansökan. C Y Sahlin tillstyrkte, men hans kollega Sigurd Ribbing protesterade:

För min del anser jag lärarverksamhet såsom akademiska lärares förste åliggande, så att författareverksamhet bör anses i allmänhet skola stå tillbaka för den nyssnämnda, men ej tvärtom.⁴⁹

Denna föreställning var inte så lätt att rubba. Tendensen under seklets sista decennier var emellertid klar: den dominerande *akademiska visionen* började att förändras. Nya värden framträdde i befordringspolitiken, och forskningen betonades som ett centralt åliggande för universiteten. Liksom i Tyskland togs steg mot att sammanföra forskning och undervisning i en kommunikativ process. Den lösningen lovprisade filosofen och pedagogen Friedrich Paulsen, då han tecknade de tyska universitetens egenskaper inför världsutställningen i Chicago 1893.⁵⁰

Den korporativa stilen och stämningen försvagades i Sverige. Skicklighet och konkurrens vägrade tyngre i rekryteringsbestämmelserna. Fakultetens och sektionens möjlighet att fritt välja sakkunniga gav den större vetenskapliga gemenskapen del i avgörandena. Som följd av den oenighet som fanns kvar, vacklade tillämpningen av statuterna under de följande decennierna. Lärarbyten mellan lärosätena var inte särskilt vanliga: av de 52 professurer som tillsattes i Lund mellan 1860 och 1900 hade 15, dvs 29%, sin huvudsakliga meritering från Uppsala, resten var hemmasöner. I motsatt riktning var strömmen mindre. Fyra av 91 professurer tillsattes med lundensare; en av de återstående kom från Karolinska institutet.⁵¹

Huvudaktörerna när den akademiska visionen utformades var de ordinarie professorerna, och arenan fakulteten, konsistoriet eller en statlig kommitté. När nya intressegrupper på allvar började göra sig gällande, sökte de andra forum.

Kampen om karriären

Från andra hälften av 1860-talet försökte icke-ordinarie akademiska lärare energiskt och målmedvetet att förbättra sina arbets- och befordringsvillkor. De blev en viktig förändringsfaktor. Antalet icke-ordinarie lärare växte, och den akademiska arbetsmarknaden förändrades. Professorerna i förening som sinnebild för universitetet försvagades. Specialiseringen undergrävde bilden av vetenskaperna som en enhet. Institutioner och liknande arbetsplatser blev nödvändiga. Institutionella aspekter trängde fram på de personligas bekostnad.

Det hade blivit ovanligt att lärare från den stora filosofiska fakulteten övergick till kyrkliga tjänster. Istället knöts ett fast band med läroverket. Hur viktigt detta var, hade Uppsalafilosofen Sigurd Ribbing framhållit redan under 1850-talet.⁵²

De yngre vetenskapsmännen ville utforma en forskarkarriär och skaffa sig

inflytande i den lokala förvaltningen. De bildade föreningar, motsvarigheter till den mycket uppmärksammade Nichtordinarienbewegung i Tyskland och till Tutors' Association i Oxford.⁵³ I Sverige konkurrerade de periodvis framgångsrikt med de ordinarie professorerna i inflytande hos statsmakterna. Särskilt tydligt visade effekterna sig kring sekelskiftet 1900. Då debatterades frågan om hur universitetens lokala styrelse, deras självförvaltning, skulle påverkas av att professorskårens storlek och struktur hade förändrats.⁵⁴

Vilken karaktär hade de sammanslutningar som universitetens yngre lärare bildade? Att de syftade till mera än sällskapligt umgänge är uppenbart. Det finns exempel på att adjunkter och docenter försökte stärka sin position och förbättra sina ekonomiska villkor både under 1820-talet och 1850-talets inledande år. Men dessa initiativ var begränsade i tiden och till enskilda frågor. Åtskilliga var rena soloprestationer. Under 1860-talet blev föreningarna ett exempel på de varaktiga organiserade intressen, som kännetecknar svenskt samhälle i modern tid. Föreningarnas blotta existens återverkade på de aktiviteter som utvecklades.

Det finns ett par teoretiska alternativ att beskriva föreningarnas verksamhet:

A) De yngre lärarna engagerade sig kollektivt för att främja intressen av främst materiell natur. Dessa fackliga strävanden kom till uttryck och organiserades i form av en intresse- eller främjandegrupp.⁵⁵ Påtryckningsgrupp blev de, när de inriktade sitt arbete på att påverka de beslut som fattades av konsistorierna, kanslern, regeringen eller riksdagen. Om man anlägger detta perspektiv, blir uppgiften att visa vilken scen de yngre lärarna som aktörer valde, i vilken utsträckning de lyckades skaffa sig tillträde till beslutsprocesserna och om de nådde sina mål.

B) De icke-ordinarie lärarna kunde också utnyttja sina befattningar som inslag i den process då en vetenskap institutionaliserades. Docenturerna är särskilt intressanta, eftersom antalet var tójbart. Om man anlägger detta perspektiv, är relationerna mellan universitetets olika lärarkategorier viktiga. Uppmärksamheten riktas mot synpunkter om att organisationens brister drabbar forskningen och för-sämrar dess resultat.

De icke-ordinarie lärarnas organisationer

Akademiadjunkterna ansåg sig ha högst konkreta skäl för missnöje. De var t ex skyldiga att vikariera som professor, oberoende av ämne, och utan någon ersättning utöver adjunktslönen.⁵⁶ Vikariat i upp till tre olika ämnen förekom. Ursprungligen hade denna tjänstgöring varit adjunkturernas huvudsakliga uppgift, men från 1850-talet blev de mer och mer lika vanliga ordinarie befattningar. Den låga lönen var egentligen det enda tecknet på att de innehade en övergångsposition; årslönen var 2 000 riksdaler för de yngsta och 2 500 för övriga. Professorerna hade 4 500 om året. Adjunkterna fick inte heller delta i lokalförvaltningen (fakultet och konsistorium), och de var beroende av professorerna i fråga om undervisning och examination. Dessutom ifrågasattes deras existens! Löne- och pensionsfrågorna blev aktuella under senare delen av 60-talet, men särskilt sedan Sigurd Ribbing i Uppsala den 26 november 1870 föreslagit att adjunkturerna skulle avskaffas och ersättas av fler docenter.

En kollega, som var emot, oroade sig. Docenter som professorerna utnämnde bleve "medvetet eller omedvetet echo af den suveräne professors method och meningar", deklarerade han. Ribbings yrkande föll.⁵⁷

Han hade emellertid lanserat en ny princip. När adjunkterna 1852 fick regelbunden föreläsningssplikt, försvagades deras ursprungliga funktioner, dels som vikarier för professorerna, dels som dessas "plantskola", dvs den krets ur vilken professorer skulle rekryteras. Ribbing ville modernisera den rådande organisationen, att docenterna efter en period vid universitetet skulle övergå till annan statlig verksamhet. Hans ideal var *parallellsystemet*, där läroverkslektoraten utgjorde en sidoorganisation till den filosofiska fakulteten. Dittills hade universitetet på ett likartat sätt varit knutna till prästtjänster. Det beroendet betraktade Ribbing som olämpligt.

Under 1860-talet lämnade de yngre lärarna rollen som passiva åskådare. Docenterna skrev till K M:t 1865 och 1866 om sina villkor. I september det senare året lämnade de världsliga fakulteternas adjunkter en skriftlig anhållan till konsistoriet i Uppsala om högre löner. De jämförde sig med läroverkslektorerna och ville börja med 2 500 och sluta med 4 000 riksdaler, efter uppflyttningar vart femte år om 500 riksdaler.⁵⁸ Stämningen i konsistoriet var negativ: adjunkterna innehade ju inga självständiga ämbeten, utan var "att anse såsom biträdande lärare". Dessutom antog ledamöterna att hungriga vargar skulle jaga bäst:

många möjligen genom betryggad utsigt till en framtida säker, om än tarflig bergning kunde förledas att eftersätta den rastlösa sträfvan till vetenskaplig förkofran, som för fortkomst å den lärda banan erfordrades.⁵⁹

Riksdagen var inte välvilligare och avslog t o m propositionen om att ge docenter rätt att räkna sin anställningstid vid universitetet, när deras lön som läroverkslärare bestämdes.

De yngre lärarna bildade sammanslutningar för intressebevakning vid universitetet från 60-talets slut; denna *organisering* inleder den andra fasen i karriärens utformning. Till skillnad från professorerna, saknade de reglerade omgångsvägar med statsmakterna. De fick t ex inte viktiga ärenden på remiss för yttrande. Däremot kunde de nyttja den allmänna petitionsrätten, dvs rätten att som medborgare vända sig direkt till K M:t eller en myndighet. Dessa var skyldiga att behandla framställningarna.⁶⁰

I jämförelse med andra statliga tjänstemän, hade de yngre akademiska lärarna ett gott utgångsläge för sina fackliga strävanden. De hade samma ekonomiska villkor, och de var koncentrerade till få platser.

I Lund bildades *Akademiska sällskapet för Universitetets yngre lärare och tjänstemän* våren 1868.⁶¹ I ett brev till en kollega, betonade Martin Weibull att de yngre måste se till sina intressen på ett bättre sätt.⁶² Åtminstone att döma av protokollsboken, gav föreningens medlemmar större utrymme åt uppsluppen glädje än kollegerna vid Fyrisån. Den första styrelsen bestod av botanikern Fredrik Areschoug, historikerna C T Odhner och Martin Weibull samt esteti-

kern H H Hallbäck, i våra dagar hågkommen som författare till *Lincolnsvisan*.⁶³ Omedelbart i april 1868 diskuterade föreningen att ta kontakt med den yngre lärarcorpsen i Uppsala. Syftet var att sända en gemensam skrivelse till universitetskanslern om förbättrade befordrings- och avlöningsvillkor. Men planerna uppsköts till i november 1869. Då dryftade föreningen frågan om adjunkternas självständighet i yrkesutövningen. Verklig fart fick diskussionerna ett år senare, då lundensarna nåddes av ryktet om hur Sigurd Ribbing ville lösa den akademiska tjänsteknuten.⁶⁴

Säkra källbeleg från föreningsarbetet efter oktober 1871 saknas. Vid den tidpunkten hade flera av grundarna befordrats. Å andra sidan fortsatte gamla medlemmar, exempelvis C T Odhner, att som ordinarie professorer hävda samma åsikter om adjunkturerna som föreningen.

I Uppsala ombildades Docentföreningen hösten 1872, efter ett par års diskussioner. Även adjunkterna ingick i *De yngre universitetslärares förening*.⁶⁵ I början av 1873 föreslog ett utskott inom föreningen att adjunkturerna skulle ombildas till extra ordinarie professorer.

Mötesresolutionen konstaterade att professorerna numera ofta ompändade flera discipliner. Föreningen ville åstadkomma en bättre arbetsfördelning, och, vad mera var:

Då Adjunkternes göromål sålunda blifva fullkomligt likartade med professorernes och enahanda lärdomsprof för erhållande af professor och adjunktur erfordras, bör benämningen Adjunkt utbytas mot den af e.o. professor i öfverensstämmelse med hvad vid utländska universitet är allmän sed (en förändring, för hvilken dess utom flere andra talande skäl kunna anföras).⁶⁶

Föreningen förordade ett befordringssystem med successiva steg, baserade på skyldigheter och kompetens, *en akademisk befordringsgång*.

Föreningen avstod från att framföra sina önskemål via konsistoriet. I början av 1873 lämnade den en petition till K M:t om adjunktslönerna. Den förklarade sig nu vara nöjd med en lägre slutlön än 1866: spännvidden skulle vara 2 500—3 500. Skrivelsen var riktad mot Sigurd Ribbing.

Från de följande åren finns ett betydande material, som illustrerar hur föreningarna arbetade med skriftliga resolutioner och petitioner, med påtryckningar på riksdagsmän och uppvaktningar hos kansler, K M:t och riksdagens organ. Under 1870-talet refererades deras synpunkter i riksdagstrycket, vilket gav dem en ökad formell tyngd. Slutbetänkandet från 1899 års universitetskommitté spred en rad av föreningarnas argument och önskemål, genom att återge dem i detalj. Föreningarna nöjde sig förmodligen inte med att kontakta kommittén på formella vägar, utan förbindelser underhand förekom. Det dröjde däremot till efter sekelskiftet, innan representanter för organisationerna fick ingå i de utredningar som behandlade deras intressefrågor.

Även opinionsbildning genom tidningarna förekom. Tryckning och spridning av petitioner var dock föreningarnas huvudsakliga sätt att sprida kännedom om medlemmarnas situation och önskemål om förbättringar. De yngre akademiska

lärarnas arbete är exempel på hur en opinion kunde vinna legitimitet under tiden före det organiserade svenska samhället, med dess speciella villkor för det "offentliga samtalet". Troligen räknade föreningarna med "den allmänna opinionen" enbart i meningen att de inflytelserikaste riksdagsmännen skulle vara väl informerade. Att en av adjunkterna var riksdagsledamot, underlättade marknadsföreningen av deras sak. De kunde upprätta en direkt dialog med statsmakterna.

Uppsaliensarna var aktivare än kollegerna i söder. I Uppsala var filosofiadjunkten Fredrik Georg Afzelius en centralgestalt under flera decennier.⁶⁷ Redan 1850 hade han anonymt försvarat adjunkturernas existens och motiverat varför innehavarna borde få högre lön. Han blev riksdagsman i andra kammaren 1873, en inflytelserik medlem av lantmannapartiet. Tre år tidigare hade, genom hans försorg, adjunkterna tryckt och spritt sina synpunkter, omedelbart efter att Sigurd Ribbing hade presenterat sina omvälvande idéer. Budskapet i skriften *Några anmärkningar vid Professoren Ribbings förslag till reform af den akademiska Adjunkts-institutionen* (1870) och senare inlägg var entydigt. Adjunkterna önskade en "mera omfattande verkningskrets och en självständigare ställning samt [att de] därigenom erhöle större betydelse för Universitetets verksamhet." De upprepade kraven på en friare ställning som lärare och vetenskapsmän under 1872. Och de tillsatte som nämnts en kommitté med uppgift att utarbeta resolutioner om detta.⁶⁸

Inom fakulteterna ansåg vissa professorer det vara orimligt att adjunkter tvingades vikariera i olika ämnen.⁶⁹ Adjunkterna måste dessutom ofta överge sin forskning med anledning av denna skyldighet.

I början av 1873 beslöt Uppsalaföreningen att göra sina mål allmänt kända. Den undvek offentliga uttalanden, utan valde att sprida kännedom "på mer enskild väg", genom personliga kontakter med makthavare.⁷⁰

Föreningen var framgångsrik. Riksdagen uppmärksammade adjunkterna. Som enda grupp vid universitetet fick de dyrtidstillägg för 1874.⁷¹ Enligt Uppsalaföreningens protokollsbok hade Afzelius i statsutskottet fått redogöra för både adjunkternas och docenternas synpunkter.

Efter riksdagens beslut om pensioner 1873 tillspetsades diskussionen om de yngre lärarna; något allmänt pensionssystem hade riksdagen nämligen inte infört. Denna brist innebar att de ordinarie professorerna satt kvar på sina tjänster livet ut. Villkoren på den akademiska arbetsmarknaden försämrades, och befordringsåldern var hög. Det blev allt tydligare att en översyn av tjänsteorganisationen behövdes. Omsättningen av lärare var låg: de yngres utsikter till avancemang verkade vara obefintliga. De s k emeritilönerna, som var betydligt lägre än lönerna, lockade inte åldriga professorer att lämna sina ämbeten.⁷²

En första förändring kom 1875, då riksdagen beslöt att dela avlöningen i ren lön och i s k tjänstgöringspenningar. Beslutet avskaffade ett gammalt privilegium för ordinarie tjänstemän, rätten att vara tjänstledig utan löneavdrag. Enbart den som undervisade och examinerade skulle erhålla tjänstgöringspenningarna, som var ca en fjärdedel — 1 500 kronor — av totallönen. Professo-

terna tjänade vid denna tid 6 000, medan adjunkterna hade fått påökt till 3 000 respektive 3 500. Slutlönen för läroverkslektorer, som adjunkterna brukade jämföra sig med, var 4 500.

Statsmakterna hade ingripit på ett liknande sätt 1874, då sex nya docentstipendier inrättades i Uppsala. Beslutet fattades efter en petition från de yngre lärarnas förening. Konsistoriet hade röstat ned ett snarlikt förslag den 8 oktober 1873. Ledamöterna ansåg att det konkurrerade med deras önskemål om höjda professorslöner.⁷³

Beslutet hade lett till ökad aktivitet från docenternas sida. De var oense om hur många yrkanden de skulle framföra, och de överlämnade därför två petitioner till kansler.⁷⁴ I den skrivelse som de flesta undertecknade, anhöll man om ytterligare stipendier. Den andra petitionen var djärvare och upptog även högre stipendiebelopp (1 000 riksdaler istället för 750) och förmånligare regler för beräkning av tjänsteår vid övergången till läroverket.⁷⁵

Afzelius såg till att petitionerna trycktes och utdelades inom riksdagen, där beslutet blev att dela docenturerna i två kategorier, "fasta" med 1 000, "rörliga" med 750 riksdaler i lön. Sammantaget hade både adjunkter och docenter formulerat tydliga mål för sitt arbete.

Under den långvariga debatten om tjänsterna vägledes aktörerna av mer eller mindre tydliga problembeskrivningar och målsättningar. Vilka ansåg de adjunkturernas främsta brister vara, och vilka förändringar önskade de? Hur utformade de relationen mellan olika lärarkategorier, särskilt i samband med vetenskaplig specialisering?

Några olika renodlade lösningar är tänkbara:

- att nya ämnesområden förses med nya, fristående professorer,
- att nya specialiteter underordnas den ordinarie professur som ligger närmast i ämne,
- att två eller flera tjänster, mer eller mindre likvärdiga, inom närbesläktade specialiteter ställs vid sidan av varandra.

I den tyska traditionen, dit Sverige hör, har ett eget kompetensområde, som helst skulle vara erkänt av staten, varit kriteriet på den verkliga vetenskapsmannen.⁷⁶ Detta har inneburit att disciplinen/institutionen betraktades som en hierarki med en ordinarie professur som ämnesrepresentant. Inga andra sätt att erkänna en specialitet har kunnat mäta sig med skapandet av en ny institution. Specialiseringen får långtgående effekter på den institutionella uppbyggnaden.

Under den tredje fasen hamnade karriärens utformning på den politiska dagordningen. Adjunkternas önskemål om en självständigare ställning vann föga gehör hos 1874 års universitetskommitté.⁷⁷ Den behandlade inte tjänsterna enbart som led i en karriär, utan den såg dem även som ett sätt att kontrollera vetenskaplig specialisering inom den rådande organisationens ramar.⁷⁸ Adjunkternas skyldighet att vikariera för professorerna fanns kvar t ex, ja den fick rättfärdiga befatt-

ningen. Kommitténs ordförande A N Sundberg berättade några år senare att ledamöterna hade kollationerat dessa idéer inom fakulteterna och fått stöd för dem.⁷⁹ Om hans uppgift är korrekt, svängde opinionen snabbt.

Under överläggningarna i kommittén framförde två ledamöter Sigurd Ribbings förslag om att avskaffa adjunkturen. C Y Sahlin gick längst och ville ersätta dem med docentstipendier. Han framförde en bestämd uppfattning om den akademiska lärarkårens uppgifter och om specialiseringen:

Komitén har icke heller kunnat finna något medel, hvarigenom någon nämnvärd utvidgning af adjunkternas verkningskrets skulle kunna åstadkommas. En fördelning af läroämnena mellan professor och adjunkt kan lätt leda till en söndring både i undervisning och examination, hvilken icke blifver till någon båtnad för de studerande. God ordning fordrar de för ett sökt ändamål mindre viktiga ämnenas underordnande under de viktigare [...].⁸⁰

G K Hamiltons lösning var mera komplex. Han dömde inte ut fasta tjänster på mellannivå.⁸¹ Men han ansåg att adjunkterna saknade självständigt lärområde, och deras låga löner tvingade dem att ägna sig åt annat än sin vetenskap. Dessutom hyste han andra farhågor, att de kunde ge upphov till ett missnöjt litterärt proletariat:

Halfheten i deras ställning är ock egnad att hos dem framkalla en bitter och mot det bestående fiendtlig sinnesstämning, ett förhållande som icke kan vara gagneligt för universitetet.⁸²

Den synpunkten dök ånyo upp under 1890-talet, då i anslutning till de missnöjda docenternas aktioner.

Konsistoriet i Uppsala sammanträdde den 1 juni 1875 för att diskutera de akademiska lärartjänsterna. Rektorn och riksdagsmannen Herman Rydin undanröjde alla oklarheter, när han meddelade att riksdagen förväntade sig att adjunkturen ersattes med både andra tjänster och stipendier.⁸³ Detta var en stor framgång för de yngre lärarna. De folkvalda gillade inte kommitténs förslag, men däremot hade de tagit intryck av föreningen för yngre lärare i Uppsala.⁸⁴ En fotnot i föreningens protokollsbok berättar att Afzelius i en PM till statsutskottet hade redogjort för adjunkternas och docenternas synpunkter.

Enligt kommitténs ordförande A N Sundberg började motvinden blåsa mot kommittén våren 1875: "en storm, som helt enkelt sopade bort adjunkturen", konstaterade han bittert.⁸⁵ Medicinarna dolde inte att de såg omvandlingen som en "lifsfråga", vilken sammanhänge med "vetenskapens stigande utveckling".⁸⁶ Inom den fakulteten hade de formella skillnaderna mellan lärarkategorierna redan försvagats till följd av specialiseringen, och den utvecklingen önskade man få stadfäst. Detta öppnade vägar till framgång för de yngre lärarna.

Filosofisk fakultet var så splittrad att en av ledamöterna ville dela den för att underlätta överläggningarna.⁸⁷ Två diametralt motsatta linjer fanns, och protokollet vibrerar av spänningen mellan åsikterna. C Y Sahlin utformade humanisternas förslag. Det byggde bl a på att kostnaden för staten inte fick

stiga. En intressant detalj är att fakulteten vid samma tid hade begärt höjda årslöner för professorerna, från 4 500 till 6 000 kronor. Det önskemålet förhindrade i praktiken alla krav på att adjunkturen skulle omvandlas till bättre avlönade extra ordinarie professorer. I så fall reducerades antalet befattningar.

Mot Sahlin uppträdde geologen Lars Edvard Walmstedt som naturvetarnas talesman. Han ville inte avskaffa fasta platser, utan hade bestämda åsikter om hur vetenskaplig förnyelse kunde befrämjas. Walmstedt fruktade för instabilitet och ensidighet p g a att en äldre professor "icke alltid kan antagas vara böjd att behörigen afse nya åsigter, grundsatser och systemer".⁸⁸

Han menade att docenter skulle bli beroende av sina överordnade. Walmstedt övergav dock inte principen med en professor per ämne. Men han kompletterade den lösningen med extra ordinarie professorer och s k assistenttjänster, både i nya discipliner och för att tillgodose behoven av ytterligare lärarkrafter.

Sahlins motståndare — dit även lingvisten Jakob Teodor Hagberg hörde — ansåg att universitetet måste kräva ökade resurser av riksdagen. Den uppfattningen segrade.

Sahlin och hans anhängare gav inte slaget förlorat. Det är intressant att se hur de bytte taktik, när förutsättningarna skiftade. Sahlin fordrade sex nya professorer i humanistiska ämnen.⁸⁹ Han föreslog inga dubbleringar, utan befattningarna skulle representera nya ämnen. Lösningen var konsekvent. Men detta till trots: vilka avsikter hade Sahlin med sitt utspel? Några otvetydiga vittnesbörd finns inte. En möjlighet är helt enkelt att han ansåg att fler professorer behövdes, men att enbart ordinarie tjänster var godtagbara som ämnesföreträdare. Då krävdes ökade resurser. Å andra sidan reserverade Sahlin sig, när fakultetens majoritet beslöt att överskrida de ekonomiska ramarna.⁹⁰ Sahlin hade inte framfört sitt förslag officiellt tidigare. Men det hade diskuterats bland de humanister som ville balansera naturvetarnas önskemål om fler fasta tjänster. Sannolikt var Sahlins nya drag ett försök att underminera motsidans möjligheter att få gehör för sin linje hos statsmakterna!

Konsistoriets beslut innebar egentligen en titeländring: adjunkternas ersättare skulle kallas extra ordinarie professor. Åliggandena var desamma, men därutöver skulle de extra ordinarie professorerna delta när fakulteterna avgjorde vetenskapliga frågor. Motiveringen var pluralismen: "i dessa frågor kan den mångsidigare behandlingen icke vara annat än önskvärd." Liknande argument åberopades mot att ersätta fasta tjänster med stipendiater. De skulle få svårigheter med sin "sjelfständighet i vetenskapligt afseende och nedsjunka till en blott repititor åt denne [professorn i ämnet]."⁹¹

Ett par ledamöter lämnade betydelsefulla reservationer. Sigurd Ribbing, som hela tiden hade befunnit sig på reträtt, använde ett nytt argument.⁹² Det var inte nödvändigt att universitetet gav fler offentliga föreläsningar, hävdade han. Däremot var behovet av privat undervisning stort. Det tillgodosåg docenter, men inte gärna professorer. Ribbings drag var skickligt. Det harmonierade med de utbredda önskemålen vid denna tid om att begränsa rekryteringen till ämbetsmannabanan och minska risken för akademisk proletarisering.⁹³ I Sve-

rige var större delen av undervisningen offentlig och kostnadsfri. Om den minskade till förmån för den enskilda och avgiftsbelagda, gynnade det dem som ville begränsa studenttillströmningen.

Ribbing ställde sig på deras sida som hade konstaterat att "ifrågavarande ledning och anvisning bäst och lämpligast utfövas under professorens i ämnet öfverinseende."

Yngre vetenskapsmän skulle med andra ord stanna vid lärosätena under en begränsad tid och förkovra sig, innan de övergick till läro- och ämbetsverk. Ribbing var medveten om kritiken mot denna lösning. Han protesterade mot talet om osjälvständighet, vilket vilade på "förutsättningen af en intolerant skrämessighet hos professorerna". För Ribbing handlade adjunktsfrågan om ämnesföreträdarnas — de ordinarie professorernas — möjlighet att kontrollera rekrytering och meritering, inklusive tillgången till professorsvikarier. Han övergav inte kooperingsprincipen.

I Uppsala stod större delen av den humanistiska sektionen och juridiska fakulteten mot övriga, som dock var splittrade. I Lund önskade en knapp konsistoriemajoritet en "väsendtlig förändring". Denna innebar att adjunkturerna skulle avskaffas. Något utbrett stöd för Ribbings docentlinje fanns inte.

Minoriteten, som anslöt sig till kommittén, rymde både humanister och naturvetare.⁹⁴ Varför? Den befarade att extra ordinarie professorer inte skulle knytas till bestämda ämnen, vilket naturligtvis kunde drabba etablerade discipliner. I filosofiska fakulteten blev Gustaf Ljunggren så indignerad över kollegernas åsikter att han vägrade delta i den fortsatta handläggningen av tjänsternas utformning. Hans åsiktsfrände Jacob Agardh ville behålla adjunkturerna, inte ersätta dem med stipendier: "Enligt min tro skapas inga Professors Kunska-per under några 2 gånger 2 docent år."

Universitetskanslern Henning Hamilton skakades av oenigheten.⁹⁵ I ett av många brev till vännen Gustaf Ljunggren beklagade han att yttrandena gav bilden av att adjunkturerna "vore en kräfta för universiteten".⁹⁶ Den vanligtvis så kraftfulle kanslern drabbades av vankelmod och övervägde, med tanke på oenigheten, rent av om lärosätena borde erhålla olika statuter. Men F F Carlson, som nu var ecklesiastikminister för andra gången, motsatte sig alla sådana tankar. Han såg positivt på docenturens utvecklingsmöjligheter, men han oroad sig för att deras utsikter till befordran skulle försämrats ytterligare, om fasta lärarplatser drogs in.

Carlson godtog inga små förändringar: det var en brist att adjunkterna saknade "sjelfständig verkningskrets".⁹⁷ Han ville stödja specialiseringen starkare än som skett dittills: Henning Hamiltons oro över Carlsons frejdiga reformiver framkommer i breven till Ljunggren.⁹⁸

Carlson anslöt sig närmast till Lundamajoriteten. Naturligtvis hade han som ansvarigt statsråd sett till att den nya tjänstekategorin — de extra ordinarie professorerna — fanns i de nya universitetsstatuterna. Dessa offentliggjordes samma dag som propositionen.⁹⁹ Karriären skulle således rymma mer än två steg. Där-

emot var det inte aktuellt att överföra adjunkterna till de nya befattningarna, eftersom den lösningen skulle låsa tjänsterna till bestämda ämnen och ordinarie professurer. Omvandlingen måste göras från fall till fall, ansåg regeringen.

I Uppsala samlades adjunkterna och docenterna den 4 mars 1876 till diskussion om lärarnas självständighet och karriärens utformning. De motsatte sig den partiella lösning som regeringen föreslog och att adjunkturernas framtid lämnades öppen. Bland annat hade de börjat frukta att extra ordinarie professurer skulle komma att inrättas i ämnen som saknade ordinarie ämbete. Därmed skulle innehavarna tvingas byta ämne för att kunna bli ordinarie. Mötets ordförande var teologie adjunkten Knut Henning Gezelius von Schéele. Han fick i uppdrag att överlämna en resolution till statsutskottets mäktige ordförande, bruksägaren Carl Ekman.¹⁰⁰ Lämpligt nog var denne Schéeles svärfar!¹⁰¹ Ur föreningens perspektiv gällde det inte enbart att informera Ekman. Det vore en väldig fördel, om inflytelserika riksdagsmän gjorde föreningens synpunkter till sina egna under överläggningarna i utskott och kammare.

Regeringen sattes under press. Det är inget tvivel om att ett av föreningens huvudkrav kom till uttryck i riksdagsskrivelsen den 11 maj.¹⁰² Där föreskrev kamrarna att inga förändringar av tjänsterna fick göras, innan det fanns en detaljerad plan. Till dess beviljade riksdagen anslagen endast på extra stat, dvs de skulle omprövas följande år.

I första kammaren hade Sigurd Ribbing upprepat att universiteten behövde docenter i den enskilda undervisningen.¹⁰³ Men han anade att han hade små utsikter till framgång. Istället prisade han statsutskottets lösning som en "ofantlig fördel", eftersom anvisningarna till lärosätena var så detaljerade. Han blev nästan svassande, när han medgav att "vi icke alltid äro så praktiske vid universitetet."¹⁰⁴ Ribbings linje gynnades även av att statsutskottet hade satt en snäv ekonomisk ram: kostnaderna fick inte öka. Bland andra Carl Ekman motsatte sig denna absoluta lösning.¹⁰⁵

Ribbing ogillade all omvandling till fasta platser, och statsutskottets linje begränsade förvisso antalet extra ordinarie professurer. Det är svårt att få en alldeles klar bild av hans bevekelsegrunder. Ribbings notoriskt dåliga relation till filosofiadjunkten F G Afzelius var välkänd. Ett år senare anspelade F F Carlson öppet på den. Under lång tid var Afzelius den mest framträdande i föreningen för adjunkter och docenter i Uppsala.

Kännedom om de personliga motsättningarna är dock inte nödvändig för att förstå Ribbing. Han motsatte sig att adjunkturen, som var underordnade professorerna, skulle bli självständiga ämnesrepresentanter. Detta innebar inte att han förkastade nya discipliner. Men han ansåg att när myndigheterna erkände ett ämne, så skulle en ny ordinarie tjänst inrättas vid sidan av dem som redan fanns. Till dess borde specialiseringen stå under de ordinarie professorernas uppsyn. Det var en konsekvent hållning, men riksdagsmannen Ribbing bör ha insett dess begränsningar. Hans lösning krävde ständigt ökade resurser, och andra kammarens avoghet mot nya utgifter för statliga löner var välkänd.

Även andra beslut fattades som drabbade Ribbings linje. Statsutskottet vägrade t ex ge docenter rätt att räkna tjänsteår, då de övergick till läroverket. Inom den filosofiska fakulteten var denna förmån praktiskt taget ett villkor, såvida Ribbings och Sahlins utformning av den akademiska karriären skulle fungera.

Men ledstjärnan för inflytelserika riksdagsmän var att begränsa alla utgiftsökningar, även kostnaderna för framtida lektorslöner. Emil Key föreslog att docenterna skulle leva på privata lektioner. På så sätt minskades behoven av stipendier. Möjligen hade han inspirerats från Tyskland, där docenterna försörjde sig så — eller av Sigurd Ribbing.¹⁰⁶ Som tanken framfördes, har den inslag av Manchesterliberalism, men även åsikten att de högre samhällsklasserna skulle bära kostnaderna för sina barns studier. Key tog ingen hänsyn till att hans inställning gynnade ett privilegiesamhälle, eftersom endast de välbeställda hade råd med utgiften.

Under riksdagsdebatten gjorde F F Carlson en av sina omtalade kompromisser och godtog utskottets förslag om ekonomisk ram och plan.¹⁰⁷ Diskussionen fick ett konstitutionellt inslag: Var skulle gränsen mellan riksdagens och regeringens befogenheter gå? Om Carlson betraktade slaget som förlorat, eller om han blivit övertygad av sakskalet, går inte att avgöra.¹⁰⁸ Efter omsvängningen, övergick den spänning som funnits mellan honom och kanslern Henning Hamilton i öppen konfrontation. Kanslern fruktade att beslutet skulle minska antalet fasta lärarplatser och att den vetenskapliga banan förlorade sin attraktivitet.

Sedan riksdagen hade satt den ekonomiska ramen, var förutsättningarna för universitetet radikalt annorlunda. Lundensarna talade om en olycka. Många ledamöter visade öppet en kritisk inställning till ecklesiastikministern.¹⁰⁹

När humanisterna i Uppsala sammanträdde den 25 augusti, var få ledamöter närvarande. Ärendets hela utveckling hade gått dem emot. Flera kände sig bestraffade på sina åsikter.¹¹⁰

Deras isolering framträder, då de jämförs med naturvetarna. Dessa ville inte binda docentstipendierna, utan låta dem vara rörliga inom hela lärosätet.¹¹¹ Då kunde den mest meriterade utnännas, menade de. Förslaget var ett drag mot grannsektionen, en signal till den om att verklig rörlighet kanske inte skulle gynna de etablerade ämnena.

Förslagen till tjänstebenenämningar är upplysande. Konsistoriet ville kalla adjunktens efterföljare "biträdande professor". Detta titelförslag var nytt, och olika meningar hade stått mot varandra. Ånyo deltog Ribbing med liv och lust i argumentationen. Han konstaterade att den valda beteckningen antydde en subordination, som inte passade professorstiteln. Hans reservation gällde dock främst att konsistoriet visade alltför liten följsamhet mot riksdagens direktiv:

det ej är troligt, att Riksdagen skall skänka sitt bifall till förslag, som stå i strid mot dess egna uttalade åsikter, samt följkattigen afgifvande af sådant från universitetet innebär detsamma, som att detta afsäger sig inflyttandet vid den ifrågavarande angelägenhetens slutliga ordnande. Till följe häraf utgör [...] hvarje stridighet i fakulteternas och sektionernas förslag mot Riksdagens bestämda uttalande i ämnet ett gifvet fel i dessa förslag, hvilket synes mig af consistorium ej böra gillas eller förordas.¹¹²

Det är intressant att följa Ribbing. 1870 var han på offensiven och presenterade en radikal förändring av den akademiska karriären. Hans synpunkter hade vissa framgångar i 1874 års universitetskommitté. Sedan följde bakslagen. 1877 var han på defensiven. Nu återstod endast förhållning och antydningar om att kollegerna hade vantolkat riksdagens avsikter.

Syftet med F F Carlsons slutliga proposition år 1877 var att ersätta biträdande lärare — adjunkter — med representanter för egna ämnen. De skulle ha säte och stämma i fakulteten, och liksom innehavare av ordinarie tjänster utnämnas med kunglig fullmakt.¹¹³

Våren 1877, sedan K M:t presenterat den plan som riksdagen hade efterlyst, samlades ånyo Uppsalas yngre lärare. Adjunkterna motsatte sig att de extra ordinarie professorerna skulle vara skyldiga att vikariera för de ordinarie. De hade den förpliktelsen, och de ogillade den. Riksdagen visade ingen förståelse för synpunkten, men i K M:ts slutliga föreskrifter fanns skyldigheten inte med.¹¹⁴ Carlson hade skickligt undvikit ett avgörande i riksdagen och hävdade att "hvarje tjänst bör svara för sig."

Han tog först och främst avstånd från humanistiska sektionen i Uppsala, som önskade ett "alltid påräkneligt biträde". Även titeln, extra ordinarie professor, var en markering mot humanisterna. Blotta faktum att de benämndes professor visade att innehavarna hade "en sjelfständig offentlig lärareverksamhet [...]":

om man utgår från nödvändigheten, att hvarje professor skall hafva en repititor eller elementär undervisare under sig, och derigenom antalet af vetenskapens sjelfständiga bearbetare icke ökas, så blir förhållandet helt annat.¹¹⁵

De nya professorerna bestämde över sin undervisning, men kunde enbart examinera med sina ordinarie kollegers medgivande. Motiveringen var att förhindra att kraven på studenterna växte. De extra ordinarie professorerna fick inte heller plats i konsistoriet. Också lönen var lägre: 4 000 och 4 500 efter fem år.

Önskemålet att kunna överflytta adjunkterna till vakanta ordinarie ämbeten upprepades vid flera tillfällen. I mars 1876 beklagade de yngre akademiska lärarnas förening i Uppsala att de extra ordinarie professorerna skulle tvingas byta ämne, när de beforderades. Carlson hänvisade till att de nya statuterna gav fakulteten rätt både att tillsätta med kallelse och att ändra ämnesfördelningen.¹¹⁶ Det skulle bli enklare och naturligare att byta inriktning på professorerna. Fakulteterna fick således nya möjligheter att påverka den vetenskapliga utvecklingen.

Jag återkommer till hur denna nyhet utnyttjades. Tjänsterna som extra ordinarie professor berättigade nämligen inte till pension. Det var en avgjord brist hos en permanent befattning, som medförde att uppflyttningar och ämnesbyten blev nödvändiga under de följande decennierna. Internrekryteringen gynnades när besluten om vetenskaplig inriktning och tillsättningen av lediga tjänster växte samman.

Spänningen inför riksdagens beslut år 1877 var stor. Skriften *Om universitetens reform* trycktes med åtskilliga offentliga uttalanden och handlingar från de gångna åren. Enligt titelbladet utgavs skriften "På uppdrag af lärare vid Upsala universitet".¹¹⁷ Boken är ett gott exempel på den aktivitet — den till omfånget största skriftliga dokumentationen — som utvecklades i och omkring adjunkts- och docentföreningen.

Den 15 februari 1877 samlades i Uppsala professorer, adjunkter och docenter under ledning av medicinarnas dekanus till en uppvaktning av prokanslern A N Sundberg; en adress till honom undertecknades av 42 namn. Mötesdeltagarna ansåg att propositionen innehöll "de väsentliga grunderna för en lycklig anordning". Protokollet i de yngre lärarnas föreningen ger besked om avsikten med manifestationen: att hindra att andra åsikter finge framgång, i klartext Sigurd Ribbings. Sedan riksdagen fattat sitt beslut, ordnades en festlighet i Uppsala. Föreningen sände tacktelegram till Carl Ekman, det mäktiga statsutskottets ordförande, som hade visat så tydlig sympati för dess strävanden.

Motsättningarna mellan flera av humanistiska sektionens ledamöter och adjunkterna var välkända. De senare lyckades väcka så stor uppmärksamhet att det to m talades om "Adjunkts-regering" i Uppsala.¹¹⁸ De icke-ordinarie lärarna organiserade sig, utvecklade verksamheten och vann förtroende. Statsmakterna visade respekt för ett organiserat intresse, som var representativt. Föreningarna lyckades kringgå konsistorierna och snabbt få tillträde till den parlamentariska processen, de utvecklades från enkel kravformulering till att driva på utformningen av tjänster och organisation. Lärosätenas yngre lärare stod i kontakt med varandra. Petitioner samordnades i stor utsträckning. Gemensamt organiserade aktiviteter kompletterades av personliga förbindelser och nätverk. Emanuel Björling i Lund t ex var gift med en syster till Knut Henning Gezelius von Schéele, en av förgrundsgestalterna i Uppsalaföreningen.

De yngre lärarna, vetenskapernas utveckling och arbetsmarknaden

Bedömningarna av tjänstereformen 1877 skiftar. Adjunkts- och docentföreningen i Uppsala var tämligen nöjd, av sammanträdesprotokollen att döma.¹¹⁹ De extra ordinarie professorerna fick högre lön och självständigare ställning än adjunkterna; bl a bestämde de fritt över sina föreläsningar. De kunde främja sitt ämnes utveckling genom att föreslå att docenter utsågs, och de var ledamöter av fakultet och sektion. Docentstipendiernas antal och belopp steg: 1 500 för de fasta, som ökade i antal, och 1 200 för de rörliga.¹²⁰

Med tanke på det motstånd som exempelvis Sigurd Ribbing hade bjudit, hade adjunkterna varit lyckosamma i att utnyttja befattningarna i institutionaliseringen av vetenskaper. De lade grunden för framväxten av nya fullvärdiga discipliner. Å andra sidan rymmer det sträva omdömet att regering och riksdag ville få lärarkrafter till "så lågt pris som möjligt" (Elof Tegnér) mycken sanning. Det planerade ekonomiska utrymmet för att inrätta rörliga professorer åt särskilt

skickliga vetenskapsmän t ex, reducerades till en obetydlighet. Istället kom arbetsmarknaden utanför universiteten att sätta ramar för den akademiska karriären.

Docenternas rätt att få räkna tjänsteår när de sökte sig till läroverken var ett livsvillkor för dem. Andra kammaren dryftade 1877 en motion om att vidga förmånen även till docenter som aldrig haft stipendium, men förslaget föll.¹²¹ Ledamöterna ifrågasatte om riksdagen verkligen skulle behöva avlöna professorernas biträden.

Utvecklingen under de följande åren visade emellertid att statsmakterna inte kunde ta så lätt på den vetenskapliga karriären. Allt fler framförde åsikten att staten borde stödja den och skapa befordringsmöjligheter även utanför lärosätena.

Frågan om doktorernas och docenternas möjlighet att erhålla lektorat var ständigt aktuell i slutet av 1870- och början av 80-talet. Det fanns hot. Både 1877 års kommitté för lärarexamen och 1882 års läroverksutredning övervägde att omforma lektorskompetensen, så att läroverkens adjunkter kunde stiga i graderna. Dessa var nämligen missnöjda över att så många doktorer och docenter lade beslag på skolans högre platser, medan de själva saknade möjligheter till avancemang.¹²² Denna konkurrens fortsatte in i vårt eget århundrade.

Ordinarie-universitetet försvagas

De svenska universiteten dominerades av de ordinarie professurerna. Men en stor andel av ämnestillväxten under senare delen av 1800-talet resulterade inte i nya sådana ämbeten. Lärarkategoriernas proportioner förändrades. De icke-ordinarie ökade starkt under 1800-talets sista 30 år. 1820 var relationen mellan ordinarie professorer och övriga lärare 100:95. 50 år senare, då docentstipendierna ingår i gruppen övriga, var förändringen obetydlig, 100:97. Men år 1900 dominerade de icke-ordinarie; relationen var nu 100:145!

Med tanke på att de extra ordinarie professorerna hade dubbelt så stor föreläsningsskyldighet som adjunkterna och docentstipendiaternas undervisningsskyldighet från 1891, var förskjutningen ännu större. Likaså ökade de icke-ordinarie lärarnas andel av forskningen, särskilt om den stora skaran docenter utan stipendium medräknas.

Specialiseringen försvagade äldre uppfattningar om över- eller underordnade ämnen. Statsmakterna tenderade dock, inte minst av ekonomiska skäl, att inrätta extra ordinarie befattningar, även då det rörde sig om examensämnen.¹²³ Det förekom också — t ex ifråga om geografi vid Uppsala universitet — att statsutskottet ändrade regeringens önskan om en ordinarie befattning.¹²⁴ De extra ordinarie professurernas karaktär av *mellantjänster* försvagades på detta sätt. De deltog t ex i examinationen på ett sätt som 1876 års statuter inte hade avsett (§ 139).

Från 1835 till 1873 hade 18 nya ordinarie professurer och 13 adjunksbefattningar inrättats. Mellan 1876 och 1907 skapades däremot endast fyra ordinarie

ämbeten och 14 extra ordinarie. 1877 fanns 28 docentstipendier. Tjugo år senare hade de ökat med fyra vid vardera lärosäte.¹²⁵ Den akademiska arbetsmarknaden utvecklades inte på ett särskilt gynnsamt sätt. Organisationen var stelbent och förnyelsekapaciteten dålig.

Ökningen av tjänsterna motsvarade på inget sätt vetenskapernas framsteg, specialisering och differentiering eller behovet av lärare. 1875 upphörde möjligheten inom filosofisk fakultet att disputeras enligt 1853 års examensordning. Kraven ökade, liksom studietiderna.¹²⁶ Under 1870-talet disputerade i Uppsala genomsnittligt nästan 28 personer varje år; under 80-talet knappt 13. Men under 1890-talet steg antalet till ca 21.¹²⁷ Under detta decennium ägde för varje Uppsalaprofessor inom teologisk och filosofisk fakultet 6,6 disputationer rum, en imponerande siffra med tanke på studentantalet.¹²⁸

Antalet docentstipendier var långt lägre än antalet förordnade oavlönade docenter. Efter en stark ökning de närmast föregående åren, fanns i Uppsala våren 1877 54 docenter, medan antalet höstterminen 1899 var 64. I Lund var utvecklingen extrem, från 20 till 57 under samma period. Vid den senare tidpunkten hade Uppsala 61 professorer och Lund 49.¹²⁹ I synnerhet inom filosofisk fakultet, där flertalet docenter fanns, utvecklades totalt sett relationen mellan de fast anställda och de obefordrade på ett ogynnsamt sätt.

Under 80-talet förhöll staten sig passiv till tjänsternas utformning. Den överlät åt lokala myndigheter eller enskilda initiativ att ordna den undervisning som behövdes. Dess *kontrollerande* intervention stämde bäst med denna inställning.¹³⁰ Provisorier innebar att vetenskaplig meritering och forskning i första hand betraktades som en privat angelägenhet. Detta kan uttryckas på ett annat sätt: docenterna och de extra ordinarie professorerna tvingades ta en stor del av "kostnaden" för vetenskaplig tillväxt och specialisering.¹³¹ En ung klassiker och religionsforskare i Uppsala konstaterade att "mammonismen", den enskildes ekonomi, bestämde framtidsutsikterna även på det akademiska området.¹³² Resultatet var små vetenskapliga miljöer.

Som helhet var disciplinerna små och dubbla professurer en sällsynthet. Under decennierna efter 1876 hade speciellt medicinarna och juristerna vid några tillfällen svårigheter att tillsätta sina tjänster, som fick ledigkungöras i flera omgångar.¹³³ Fram till 1906 tillsattes 13 professur i Uppsala med den ende sökanden; i Lund var antalet 14.¹³⁴

Möjligheten för doktorer och docenter från filosofisk och teologisk fakultet att övergå till läroverkslärartjänst var förutsättningen för att universitetskarriären skulle fungera. Men redan från 1880-talet blev väntetiderna på utnämning till ordinarie tjänster där allt längre.¹³⁵ Ett förordnande som docent blev ett sätt både att stärka meriteringen inför framtiden och att invänta lektorsutnämningen. Över hälften av dem som disputerade inom filosofisk fakultet från 1870 till 1887 blev docenter.¹³⁶

Överensstämmelsen mellan antalet disputationer och specialarbetsmarknaden för doktorer försämrades, och under 1890-talet uppstod ett överskott av forskarutbildade i vissa ämnen.¹³⁷ Dessutom ökade antalet lektorat långsamt

under samma tid.¹³⁸ Åldern vid befordran till ordinarie tjänst i läroverket steg.¹³⁹ I väntan på lektorat, förordnades allt fler doktorer som läroverksadjunkt; i slutet av 1903 var de till antalet flera än lärarna inom båda universitetens filosofiska fakulteter.¹⁴⁰ Utredningarna i 1899 års läroverkskommitté visade att ca 36% av läroverkslektorerna var tidigare docenter, men också att drygt 30% av adjunkterna hade disputerat, liksom ca 15% av de extra ordinarie lärarna. Under 1890-talet blev det vanligt att även rektorer vid s k lägre läroverk hade disputerat, liksom kyrkoherdar i vissa stift.¹⁴¹

Urban Dahllöf har i en rad uppsatser visat att regelsystemet både skapade utrymme för disputationer och var en begränsande ram.¹⁴² Reglernas utformning ledde till principiella problem och diskussioner. Var det självklart att de docenter som inte blev professorer skulle ha goda möjligheter att övergå till en plats inom läroverket? Ett annat spörsmål var hur universitetets beroende av läroverket inverkade på forskningen. Var det t ex rimligt att de docenter som utnämndes till lektorer kunde behålla sina förordnanden som docenter vid universiteten? Kort sagt: skulle läroverkslärare och universitetslärare ses som två åtskilda karriärer? Inom båda kårerna fanns det energiska förespråkare för denna uppfattning. De använde olika taktiker med syftet att utestänga konkurrenter.

Reglerna blev efter sekelskiftet ogynnsammare för de docenter som sökte lektorat.¹⁴³ Och fler än hälften av de lektorer som utnämndes 1900–1920 hade dess-

förinnan varit adjunkter. Det var inte frågan om någon tyngdpunktsförskjutning som i Tyskland, från vetenskaplig till praktisk-pedagogisk utbildning.¹⁴⁴ Däremot knakade den akademiska tjänstekarriären i fogarna.

Hurdana var stämningarna bland universitetens yngre lärare? De fick en poetisk gestaltning av Lorentz Dietrichson och Pontus Wikner:

Mångtusen docenter vandra
På Upplands ödsliga slätt.
Där äta de upp varandra,
Och ingen av dem blir mätt.

Riksdagens beslut om akademiadjunkturerna kunde inte tillgodose förhållanden som oavbrutet skiftade. Både De yngre universitetslärares förening i Uppsala och de akademiska myndigheterna återkom ständigt till behovet av fler docentunderstöd.¹⁴⁵ Ett intressant spörsmål som inte ska besvaras här — men som berördes i ett citat ovan — är om de förlängda befordringstiderna satte spår i den sociala rekryteringen, om t ex andelen docenter från förhållandevis välbärgade familjer ökade.

Universiteten förmådde inte samla sig till en totallösning.¹⁴⁶ Mellan 1883 och 1888 diskuterade uppsaliensarna att göra en framstöt tillsammans med Lund. Men från 1888 svängde opinionen, och majoriteten i Uppsala begärde ett anslag för personliga professorer.¹⁴⁷ Pengarna skulle kunna användas för den som hade haft docentstipendium i maximalt antal år. Denna lösning påminde om de

rörliga adjunkturer som riksdagen hade inrättat mellan 1859 och 1876.¹⁴⁸

De nya ämnen som tillkom var efterfrågade: mängden av dispensansökningar visar att studenterna ville ha dem i sina examina. När fakulteten föreslog att nya docenter förordnades, motiverades önskemålet vanligen med att lärarbehovet växte. Sedan de extra ordinarie professorerna hade befriats från adjunkternas skyldighet att vikariera, fick docenterna överta denna uppgift. Den ekonomiska ersättningen till vikarier var ringa, och professorerna ville inte störa statsmakterna med önskemål om nya anslag. Risken fanns ju att de skulle tvingas avstå sina tjänstgöringspenningar till vikarien.¹⁴⁹

Docenternas funktioner debatteras

Docenternas ställning och huvuduppgift blev oklar.¹⁵⁰ Bland humanisterna i Lund ansåg en talför falang att de hade förvandlats till exspektansplatser för blivande läroverkslärare. Universitetens eget rekryteringsbehov kom däremot i andra hand, hävdade de.¹⁵¹ Pontus Fahlbeck betraktade sammanbindningen — parallellsystemet — mellan skola och universitet som otidsenlig, en "gengångartanke".¹⁵² Han ansåg att docenterna hade blivit alltför många, p g a att de användes som genväg till och i väntan på lediga lektorat. I artikeln "Vetenskapen och samhället" (1887) pläderade han för en akademisk karriär. Docenterna skulle genomgå en prövning efter några år, och de som fyllde kraven erhålla en fast anställning. Proceduren påminner om tankarna bakom *tenure*.¹⁵³

Martin Weibull instämde och konstaterade att det var orimligt att betrakta ett docentförordnande som ett löst, men evigt ämbete. Särskilt stack det i ögonen, när docenterna begärde tjänstledighet för att arbeta i läroverket. Då skulle det bli "ett slags expektans" på professur, fastslog han.¹⁵⁴ Hans kollega, geografen H H von Schwerin ville minska antalet docenter, annars fanns risken att ett "docentproletariat" uppstod.¹⁵⁵ När Elof Tegnér förberedde sin mycket uppmärksammade artikel "Några universitetsfrågor" (1898), angav han som ett syfte att undvika denna risk.¹⁵⁶ 1899 års universitetskommitté ville skärpa anställningen av docenter. Enligt statuterna fick de antagas om det var "nödigt eller nyttigt". Kommittén föreslog "nödigt", ett beslut som inte skulle kunna överklagas.

Tendensen var att docenterna behandlades som om de innehade vanliga tjänster, trots att de fram till 1891 enbart gav enskild undervisning.¹⁵⁸ Inom naturvetenskapliga ämnen vägde forskningens behov allt tyngre som argument, när nya docenter antogs.¹⁵⁸ Bristen på kandidater var där, möjligen med undantag för botaniken, större än inom de humanistiska ämnena.

Docenternas situation präglades av de problem som uppstod då adjunkturna avvecklades. Skulle docenturerna ersätta adjunkturna, tillgodose ett allmänt behov av lärarkrafter eller ge möjlighet åt den vetenskapligt skickligaste att forska? Svaret var ingalunda givet. Deras totala antal ökade till följd av att även de nya högskolorna fick rätt att utse docenter.¹⁵⁹

Med 1891 års examensstadga för filosofisk fakultet växte behovet av under-

visning. Docenterna togs mer och mer i anspråk. Utvecklingen fjärmade sig från Esaias Tegnér's och C A Agardhs idé i Snillekommittén under 1820-talet: att docenter och adjunkter skulle ägna sig åt de första terminernas undervisning och enkla kunskapsprov. Docenterna blev allt betydelsefullare som vikarier. De var således inte blott en plantskola för framtida professorer, utan de fick reguljära funktioner i det vardagliga arbetet.

Med den syn på docenterna som dominerade, låg det nära till hands att fakulteterna ville förlänga stipendietiderna utöver statuternas sex år. Fakulteterna kringgick de facto tidsgränsen genom att utnyttja att det fanns två slags docentstipendier, fasta och rörliga. När det ena löpte ut, fick docenterna ett stipendium av den andra typen. Önskemålet om förlängning diskuterades i Uppsala, och 1889 års riksdag behandlade en motion i saken.¹⁶⁰ Det hörde till sällsyntheterna att kamrarna tog initiativ i frågor om akademiska tjänster.

Det var ingen tillfällighet att examensstadgan för filosofisk fakultet reformerades vid samma tid, 1891. Undervisningsbehovet ökade med bestämmelserna om seminarier, övningar m m.¹⁶¹ Resultatet blev att K M:t fick rätt att förlänga stipendieinnehavet utan begränsning. Detta stäkte docenternas plats i arbetsorganisationen. Det innebar att stipendier användes som "surrogat" för riktiga lärartjänster på nivån under professurerna. I vissa fall skapades efter nio års stipendium en tjänst som assistent.¹⁶²

Docenterna blev skyldiga att ge en timmas offentlig undervisning i veckan. Riksdagen konfirmerade de drag som hade utvecklats successivt under de gångna åren. Beslutet överensstämde också med docenternas önskan att få en fast ställning i undervisningen och en tydlig reglering av sina åligganden. Det kunde tillgodose kårens strategi att minska sitt beroende av professorerna, att avlägsna stämpeln som deras "enskilde betjente".¹⁶³

Särskilda docentföreningar bildades nu, i Uppsala höstterminen 1897, i Lund vårterminen 1900.¹⁶⁴ Deras verksamhet och krav hade en tydligt facklig karaktär; de tog upp löne- och anställningsvillkor. Docenterna i Lund, Uppsala och vid K I påpekade bristerna i vikariernas situation i petitioner 1896 och 1897.

Omsättningen av professorer inom universitet och högskolor var betydande under seklets sista decennier. De yngre lärarna hade lyft fram detta faktum redan 1878: docenternas sak var hela universitetets, fastslog de.¹⁶⁵ Behovet av vikarier var mycket stort. Mellan 1887 och 1896 tillsattes inte mindre än 24 ordinarie och 22 extra ordinarie ämbeten i Uppsala.¹⁶⁶ Förhållandena var likartade i Lund. Vakanserna varade stundtals i flera år. Denna situation på den akademiska arbetsmarknaden var bakgrunden, när docenterna krävde förmånligare vikariatsarvodet.¹⁶⁷

Stämningarna blev stundtals ytterst irriterade. 1897 hade medicinarna i Lund två vakanta professurer. De båda docenter som fanns vägrade emellertid att vikariera för den ekonomiska ersättning som erbjöds dem. Pressen uppmärksammade naturligtvis denna "lilla strejkunge" som en enastående händelse för en statlig myndighet.¹⁶⁸

Fakulteten ansåg deras lönekrav vara rimliga. Men drätselnämnden, mindre

konsistoriet och kanslern hävdade att de såsom docenter — och därmed anställda av universitetet — var skyldiga att göra arbetet för en avsevärt lägre ersättning. I den situationen begärde den ene entledigande från sin docentur. På så sätt slapp han alla formella åligganden. Till slut fick de igenom sina fordringar. Deras obstruktion — och fakultetens stöd — satte dock djupa spår. Vid sammanträdet den 5 april 1897 kunde dekanus meddela att August Quennerstedt vägrade acceptera ett återval som rektor p g a medicinska fakultetens handlingssätt.¹⁶⁹

Föreningarna och enskilda ville att docenturen skulle likna en tjänst, vars innehavare utsågs på grundval av vetenskapliga förtjänster. Litteraturhistorikern Henrik Schück föreslog att stipendierna omvandlades till något som liknade löner, när docenterna medverkade i den propedeutiska undervisningen.¹⁷⁰ Han varnade dock universitetet för att använda ancienniteten vid tillsättningen.¹⁷¹ Med anledning av den ekonomiska situationen för vikarier, konstaterade han att svältlöner borde fördömas på det akademiska likväl som på det industriella området. Stipendierna hade till hälften ”karaktären af fattigunderstöd”.

Schück var inte främmande för att använda professorernas tjänstgöringspenningar till att höja beloppen. Den finansieringen godtog hans naturvetarkollega Areschoug inte. Staten, som hade sparat på att dra in adjunkturen, borde omedelbart tillföra lärosätena ytterligare medel, konstaterade han kort.¹⁷² Docenternas befordringsmöjligheter hade minskat p g a brister i de extra ordinarie professurerna, t ex att de inte gav innehavaren pension.

Under 1890-talet ökade antalet docenter i Uppsala långsammare än tidigare; samma mättnad kan vi spåra i Lund under 1900-talets första år.¹⁷³

Karriären knakar i fogarna

Episoder ur den akademiska vardagen visar hur olika spörsmål vävdes samman. 1884 övervägde filosofiska fakulteten i Lund att anhålla hos K M:t om att de adjunkter som fanns kvar skulle förvandlas till extra ordinarie professorer. Då protokollet justerades, lovprisade Martin Weibull förslaget.¹⁷⁴ Han beskrev det som ett uttryck för den nya tidens anda, vilken innebar att den ålderstigna professorskorporationen höll på att luckras upp. Alla vetenskapsmän betraktades istället som jämbördiga, och de hade samma mål. Han beklagade att erkännandet hade dröjt, och nu ville han ta ytterligare ett steg och förändra konsistoriet från grunden. Weibull önskade införa representationsprincipen, d v s en styrelse med valda ledamöter.

Gustaf Ljunggren reagerade mycket skarpt. Han var den främste företrädaren för de äldre lärarna och för dem som hade ogillat att adjunkturen avskaffades. Weibulls tankar vann inget gehör, men genom åren återvände han många gånger till bristerna i de extra ordinarie professurerna, bl a att de inte gav innehavarna rätt till pension. Under 1860-talet hade han tillhört sällskapet för yngre lärare i Lund, och långt därefter uppträdde han i fakulteten som tales-

man för dessa lärare: han gjorde det såsom äldste extra ordinarie professor. Han deklarerade genomgående att de som vetenskapsmän och lärare inte var beroende av sina ordinarie kolleger. Weibull kämpade energiskt för att de skulle kallas till lediga ordinarie befattningar. I ett brev uttryckte han förhoppningen att nästa "akademiska mansålder" skulle få uppleva att skillnaden hade upplösts och ersatts av ett nytt system, där enbart storleken på ålderstillägget skilde professorerna från varandra.¹⁷⁵

Under läsningen av protokollen får man intrycket att läget inom den vetenskapliga karriären var mycket labilt.¹⁷⁶ Villkoren försämrades av att medelåldern vid professorsutnämning steg under seklets andra hälft, särskilt inom filosofisk fakultet.¹⁷⁷ 1896 gick de extra ordinarie professorerna i Lund och Uppsala samt vid K I fram med en gemensam petition: de framhöll att de hade samma kvalifikationer som sina ordinarie kolleger, att de gjorde samma slags undervisning och att de företrädde egna discipliner. De ville ha bättre lön, och de argumenterade mycket skickligt för sina önskemål med utgångspunkt i en utredning av de ekonomiska villkoren.¹⁷⁸ De nådde framgång. En motion som upptog deras önskemål föll visserligen vid 1897 års riksdag, men året därpå fanns det i en proposition som riksdagen biföll.

I juni 1899 återkom de, nu om titel och rätt att delta i rektorsvalet. Föreningarnas verksamhet var intensiv.¹⁷⁹ De använde samma argument som de extra ordinarie professorerna i Tyskland ett decennium senare: deras tjänster var ingen genomgångsposition, utan en inbesparad ordinarie professur!¹⁸⁰

Den uppmärksamhet som docenter och extra ordinarie professorer erhöll i 1899 års universitetskommitté var en avgjord framgång för dem. Åtskilliga petitioner refererades och behandlades i detalj och med stort allvar.¹⁸¹ Det stärkte föreningarnas legitimitet, och formuleringarna i slutbetänkandet visar att kommittén även hade haft kontakter underhand med dem.¹⁸² Åtskilliga av de synpunkter och argument som de extra ordinarie professorerna hade framfört, gjorde utredningen rent av till sina egna.¹⁸³ I ännu större utsträckning gäller detta statsverkspropositionen 1898, där motiveringarna för höjning av lönerna till stora delar återfinns i petitionen *Om de extra ordinarie professorernas aflönning vid de svenska universiteten* (1896). Det var knappast någon tillfällighet att K M:t insatte en extra ordinarie professor, Karl Ferdinand Johansson, i 1907 års beredning av universitetens organisation, tjänster och löner. Eftersom denna kommitté skulle ta ställning till uppdelningen i professorskategorier, kan man säga att extra ordinarie-kåren blev representerad under den sista beredningsfasen, innan regeringen utformade propositionen.

Föreningarna var på det hela taget framgångsrika. 1909 blev de extra ordinarie professorerna ordinarie. 1898 hade de nått framgång för sitt krav på högre lön; skillnaden i slutlön minskade från 1 500 till 500 kronor om året. Docenternas ekonomiska villkor som professorsvikarier förbättrades genom riksdagens beslut år 1900, men föreningarna nådde inte så långt som de strävat. Reglerna för docenters övergång till läroverket blev ogynnsammare under 1900-talets första decennium, men å andra sidan ökade antalet lektorat något.¹⁸⁴ Riksdag-

gens beslut år 1908 ökade antalet stipendier kraftigt, och beloppet på de fasta stipendierna höjdes till den nivå som docenterna hade önskat i sina petitioner år 1906, dvs 2 500 kronor.¹⁸⁵

I universitetens sammanträdesprotokoll finns en rad ärenden, som hade sin upprinnelse i de extra ordinarie professorernas ställning. De illustrerar att uppfattningarna om akademiska lärare var labila.¹⁸⁶ Alla ärenden var inte konflikter, utan de handlade om att fördela sysslor, att utse institutionsföreståndare, att bestämma vem som skulle undervisa och examinera etc. Men andra var eller utvecklades till veritabla bölder. Naturligtvis är det inte lätt att i efterhand avgöra vad vetenskapliga respektive personliga motsättningar betydde. Å andra sidan visar vetenskapernas historia att tillkomsten av nya discipliner har rymt ett tydligt konfliktinslag.¹⁸⁷

Belysande exempel kan hämtas från de händelser i Lund som den 28 juni 1895 resulterade i ett kanslersbrev om den historiska ämnesgruppen. Martin Weibull, tidigare energisk talesman för de extra ordinarie professorerna, hade numera befordrats till ordinarie ställning. Vid flera tillfällen blev han oense med sina yngre kolleger Pontus Fahlbeck och H H von Schwerin, både om deras undervisning och skyldighet att vikariera för honom i historia.¹⁸⁸ Fahlbeck verkade energiskt för att upphäva skillnaderna mellan professorskategorierna.¹⁸⁹ Han utnyttjade sin plats i fakulteten, när han hävdade sitt ämnes, statskunskapens, oberoende ställning.¹⁹⁰

De många förslagen att låta *kalla* en extra ordinarie professor till ett ledigt ordinarie ämbete var ett tecken på regelverkets brister.

Under seklets sista 13 år tillsattes 16 av 43 tjänster (37%) med kallelse i Uppsala, och lundensarna avgjorde 12 av 26 ärenden (46%) på så vis.¹⁹¹ Det är en lätt överdrift att tjänsteorganisationen omskapades på detta sätt. Men sammanhangen noterades inte i någon större utsträckning utanför akademierna och K M:ts kansli.¹⁹²

Konsistoriernas beslut att befordra genom kallelse kan ses som uttryck för:

- att ledamöterna betraktade de extra ordinarie professurerna som en nivå i karriären och ville möjliggöra avancemang av rättviseskäl,
- kollegialitet och lojalitet mot lokala kandidater
- att professorerna önskade utse sina kolleger genom kooptering.

I verkligheten utesluter de tre alternativen inte varandra, men mycket talar för att det sista alternativet var viktigast. Dessutom skedde rekryteringen av docenter på det sättet. Det gamla värdesystemet vägde tyngre än konkurrensdoktrinen.

Principiellt sett finns flera intressanta komplikationer att beakta. Hur beaktades en vetenskaps institutionella ställning? Var det möjligt att låta utövarna av ett nytt ämne få tillträda en ordinarie professur i en etablerad disciplin? Vi har sett hur stor vikt akademiadjunkterna under 1870-talet fäste vid att slippa vikariera i andra ämnen än sitt eget. Det vore inte orimligt om de extra

ordinarie professorerna ville gå ett steg längre och kräva att bli befordrade med bibehållet ämne. I så fall kunde den extra ordinarie tjänsten brukas som ett led i uppbyggnaden, institutionaliseringen, av ett nytt ämne. Konflikten mellan Martin Weibull och Pontus Fahlbeck visar att de extra ordinarie professorerna använde sina tjänster så. Fahlbeck ville upplösa den skillnad mellan över- och underordnade ämnen som t ex Sigurd Ribbing betraktat som grundläggande för den vetenskapliga karriären. Formellt stöd fanns i 1876 års statuter: fakulteten kunde begära att tjänstens ämnesbenämning förändrades.

K M:t tog inte enbart aktiv del i de enskilda kallelsefallen utan fattade en rad beslut, som legaliserade uppflyttningarna till ordinarie tjänst. Från 1887 till 1905 utfärdades ett tiotal kungliga brev, som gav fakulteter och sektioner rätt att transportera en extra ordinarie professor med sitt ämne till en ledig ordinarie befattning.¹⁹³ För de juridiska och teologiska fakulteterna kom bestämmelsen att gälla utan begränsning. Resultatet blev att befordran till ordinarie professur skedde efter ålder i tjänsten.

För det mesta väckte kallelserna inte något särskilt intresse ens inom lärosätena. I Lund var matematisk-naturvetenskapliga sektionen ett undantag.¹⁹⁴ Tillämpningen av statuternas regler debatterades vid upprepade tillfällen. Redan i början av 1880-talet var ledamöterna misslynta över att övergången till de nya extra ordinarie professurerna gick långsamt.¹⁹⁵ Senare påpekade Emanuel Björling att kallelserna hade blivit alltför många. Han konstaterade att botaniken hade fått ny ämnesföreträdare så tre gånger i rad. En kollega kritiserade den praxis som utvecklades. Rätten att kalla professorer var ett av lärosätenas "viktigaste prerogativ" (Charlier), men han varnade för att den satte den fria konkurrensen ur spel.

Stundtals blev kollisionerna mellan kallelserna och konkurrensprincipen mycket besvärliga.¹⁹⁶ Praxis medförde att gamla och centrala discipliner förlorade sin ordinarie tjänst till den extra ordinarie professor som stod i tur för befordran. Det var fullt möjligt att denne hade en helt annan vetenskaplig inriktning.¹⁹⁷

Några gånger väckte förslagen så stor uppståndelse att lärosätenas anseende förmodligen skadades. Erkänt välmeriterade vetenskapsmän från det andra universitetet anmälde nämligen intresse för befattningar som fakulteterna planerade att tillsätta genom kallelse. Troligen framförde fysikern Janne Rydberg i Lund majoritetens mening, när han förklarade att kallelsen var självklar, om den gällde en extra ordinarie professor, "såvida icke vederbörande skulle vara i något afseende särskilt undermålig". Annars vore det skäligt att befordra honom före alla andra; detta gällde emellertid inte docenter och externa kandidater.¹⁹⁸ Kallelserna gynnade hemmakandidaterna.

Rydberg var inblandad i konflikten kring en kallelse. Viktor Bäcklund föreslog i september 1900 att Rydberg skulle utses till en ledig extra ordinarie befattning i fysik på detta sätt. Dessförinnan hade Rydberg blivit förbigången till den ordinarie befattningen, som med Bäcklunds utnämning förändrades så att Bäcklunds specialiteter mekanik och matematisk fysik ingick i undervisnings-

skyldigheten. Carl Charlier var kritisk, och i november fick Rydberg konkurrens, när Uppsaladocenten Gustaf Granqvist anmälde att han ville få sina kvalifikationer prövade. Denne kunde åberopa att två sakkunniga placerat honom före lundensaren vid en tidigare tillsättning. Men sektionens majoritet och K.M:t valde Rydberg.

Långt större uppmärksamhet hade juristen Alfred Winroths klagomål mot Uppsala universitet 1898 väckt. Juristerna beslöt då att inte utlysa en vakant tjänst i civilrätt, som var Winroths ämne. Istället skulle en extra ordinarie professor befordras, med bibehållet ämne. Följden var att den viktiga civilrätten inte skulle ha någon ordinarie lärare. Winroth angrep detta. Hans inlägg trycktes, och kritiken fick stort utrymme i dagspressen i Lund, Malmö och Göteborg. Han attackerade den korporativa andan, medan *Lunds Dagblad* menade att sakkunniginrättningen, som skulle främja opartiskheten, hade satts ur spel. Istället frodades intrigen: anspelningen på Elof Tegnérns uppmärksammade artikel "Några universitetsfrågor" i *Nordisk Tidskrift* var tydlig.¹⁹⁹ Efter en rad påståenden om skandal och mannamån, skakades tillsättningarnas trovärdighet ordentligt. Slagordet professorernas "favoritsystem" myntades nu, och det användes flitigt om handplockningen av lokala vetenskapsmän.

Statsmakternas initiativ för att ändra regelverket kom 1899. Då hade situationen blivit ohållbar till följd av de extra ordinarie professorernas upprepade och samordnade aktioner.²⁰⁰

En ny akademisk vision

I samband med statutrevisionen under 1870-talet var önskemålet om att uppvärdera undervisningsförmågan utbrett. Tanken hölls levande i samband med tillsättningar och utnämningar av docenter. Med den hårda konkurrens som rådde, hade de pedagogiska meriterna svårt att slå igenom. Under efterspelet till den sedlighetsdebatt som den radikala studentföreningen Verdandi i Uppsala anordnade år 1887, drogs emellertid nya argument fram. De lokala instanserna ställde speciella krav på kandidaternas egenskaper, eftersom de skulle vara *lärare*. Dessa fordringar användes till att tränga ut välmeriterade verdandister. Verdandisternas åsikter kunde inte förenas med de akademiska lärarnas uppgift att utbilda och examinera statens ämbetsmän. Professorn i statskunskap Oscar Alin förkastade Karl Ljungstedt som professorsvikare "då han visade sig så missuppfatta sin ställning som universitetslärare" att han gått med i Verdandi. Under de följande åren motarbetade Alin denna förenings medlemmar.²⁰¹

Alin ingick inte i 1899 års universitetskommitté, men den föreslog bl a att större vikt skulle fästas vid lärarförmåga och "personlig oförvitlighet". Det var ingen slump att utredningen samtidigt ville förändra den lokala styrelsen, i riktning mot *monarkimodellen*.²⁰²

Pontus Fahlbeck visade stort intresse för de akademiska lärarnas villkor från slutet av 1880-talet. Med tanke på att han och Alin ännu stod på vänskaplig fot med varandra, hade det varit intressant att få se hans kommentarer till Alins

strävanden. Fahlbeck skildrade nämligen i sin långa artikel "Vetenskapen och samhället" hur skadlig universitetens ensidiga inriktning på att examinera studenter för olika statliga ämbeten hade blivit. Han pekade på att vetenskapsmännens läge hade utvecklats på ett ogynnsamt sätt. Han skrev vid den tidpunkt då problemen började hopade sig.

Fahlbeck ville visa att en särskild vetenskaplig kultur behövdes. Artikelns första del behandlade "det lärda arbetets plats inom kulturarbetet." Fahlbeck tilldelade universitetslärarna tre uppgifter: att forska, uppfostra nya vetenskapsmän och utbilda ämbetsmän. Fahlbeck representerar en strävan inom universiteten att monopolisera vetenskapen, inklusive rekryteringen och inskolningen av nya adepter. Dessa funktioner var lärosätenas viktigaste, och den moderna "arbetsfördelningen" fordrade att de fick möjlighet att ägna sig åt dem.²⁰³

Problemet, som Fahlbeck såg det, var att en mindre viktig funktion hade fått dominera, att en biavsikt med universiteten hade tagit överhanden, "i rak strid med tidens kraf och det lärda arbetets fordran på självständighet."²⁰⁴

Åtskilliga av Fahlbecks synpunkter handlade om hur den *vetenskapliga tjänstekarriären* skadades av denna avhängighet. De extra ordinarie professorerna saknade den sociala status som var nödvändig för deras arbete, och docenterna hade "ingen laga plats i lärosätets arbetsorganisation", de var endast "dekoration eller ett påhäng", konstaterade han.²⁰⁵ Roten till det onda var universitetens beroende av läroverken: en docentur sågs som genväg till lektoraten, den var ett "oroligt genomgångsrum till skolans högre platser", inte "ett stilla förmak till universitetet".²⁰⁶

Fahlbeck hade i sinnet att låta universiteten skapa sin egen karriär, en forskargemenskap, dit rekryteringen skedde successivt och omsorgsfullt från organisationens botten, ej från ett parallellt system.²⁰⁷ Han inriktade sig på yrkets speciella egenskaper: "Vetenskapsmannen bör uti sin personlighet förena konstnärens naturliga fallenhet med prestens kallelse."²⁰⁸

"Kallelse" i detta sammanhang anger att arbetet inte liknade någon vanlig yrkesbana utan hade högre syften; det var ett *kall* i luthersk mening. Yrket var en livsuppgift, inget övergångsstadium. Medlemmarna skulle framdraga nya kunskaper. Fahlbeck var empiriker. Han distanserade sig från bilden av vetenskapsmannens kall som ett ljusets prästämbete, vars utövare uppdagade en högre ordning på spekulationens väg. Men han ville framhäva att forskaren inte blott kunde följa metodmanualen, utan denne lyfte sina iakttagelser till en högre nivå. Han var inte ensam om dessa idéer. Åtskilliga naturvetare använde samma bildspråk, då de försökte befria sitt arbete från hantverksstämpeln.

Enligt Fahlbecks program skulle akademiska lärare utveckla sina vetenskaper, inte utbilda lärare och andra ämbetsmän. En konsekvens var att staten måste sörja för dem som anförtröddes det lärda arbetet. Fahlbeck beskrev en avgränsad forskargemenskap. Medlemmarna hade monopol på vetenskapligheten, och de utbildade vetenskapligt övade experter. Den vetenskapliga banan skulle förtätas till universiteten, där den lärda eliten verkade. En sådan utveckling ägde rum i Tyskland.²⁰⁹

Fahlbeck använde inte begreppet *profession* om den nya gemenskapen, men liksom historikern Harald Hjärne vid samma tid, tog han avstånd både från korporationen och ämbetsverket som förebild.²¹⁰ Hans plan rymde omsorgsfull rekrytering av nya medlemmar till kåren och bättre ekonomiska villkor för de yngre forskarna. Karriären kunde inte fungera med hjälp av någon automatisk mekanism, sade han, utan den krävde lärosätenas och statens förenade omsorger.

Fahlbeck pekade på en viktig aspekt av den svenska forskningens situation. I vår tid bekräftar Urban Dahllöfs undersökningar Fahlbecks allmänna iakttagelse: att "skolväsendet i mycket stor utsträckning har styrt den svenska forskningsutvecklingen via det speciella regelsystem som bar upp lektorsinstitutionen."²¹¹

Närmare sekelskiftet breddades och fördjupades den diskussion som Fahlbeck förde. Den vetenskapliga utbildningen uppmärksammades, liksom urvalen i karriären, förutsättningar och villkor för lärarnas arbete, deras relation till statsmakterna, deras samhällsställning och anseende. Särskilt viktiga blev dessa spörsmål inför riksdagens stora beslut om anslag, tjänster och löner år 1908.

Från 1800-talets slut finns en rad exempel på en växande *vetenskaplig självkänsla*. Principiellt intressanta är uttalanden om att universiteten måste bedömas efter sina egna principer och utvecklas efter sina speciella lagar. Både Hjärne och Fahlbeck varnade för att låta formalismen dominera, att universiteten blev lika ämbetsverken.²¹² 1890 skulle ny professor i estetik med litteratur- och konsthistoria utses. Debatten i Lund gällde huruvida uppsaliensaren Henrik Schück var kompetent eller ej.²¹³ Han saknade nämligen meriter i estetiken, och han ansågs dessutom ha visat förakt för det ämnets spekulativa metod. Något låg det väl i detta. Långt senare, mot livets slut, talade Schück om sin uppgörelse med "estetflabbarna".²¹⁴

Diskussionen gällde hur stiftelsebrevet, dvs K. M:ts beskrivning av tjänstens innehåll, skulle tolkas. Det hade utfärdats 1858. Pontus Fahlbeck ville jämka med motiveringen att vetenskapens naturliga utveckling inte fick hindras av dylika formella regler. Det ligger nära till hands att tänka på hans ansträngningar att få sitt ämne, statskunskapen, erkänt som oberoende akademisk disciplin. Men även Martin Weibull, som var Fahlbecks motståndare i den frågan, instämde i principen att litteraturhistorien hade rätt till en självständig ställning.²¹⁵ Weibull gillade förvisso att *historiska* vetenskaper hade ryckt fram på de spekulativas bekostnad under de gångna dryga 40 åren. En annan grundsats avgjorde saken för honom. Disciplinerna förändras efter sina egna, inneboende lagar, hävdade han. Det vore orimligt att förhindra "det vetenskapliga lifvets fria rörelse genom yttre lagbud, dem det alltid står till K. M:ts att i gifvet fall förändra."

Detta var specialistens ord. En liknande närmast *etisk* riktlinje tilldelade sakkunskapen större tyngd än övriga röster i samband med tillsättningar. Den ersatte således kollegiala principer i den lokala självförvaltningen. K. M:t klar gjorde t ex sin uppfattning om tillvägagångssättet då de sökandes meriter prövades. Prövningen skulle äga rum i två instanser före konsistoriet, av de sak

kunniga och fakulteten/sektionen.²¹⁶ Detta klarläggande kom sedan teologerna i Lund hade utsett hela fakulteten till sakkunniga. Kyrkopolitiska motsättningar låg bakom, men beslutets kritiker i konsistoriet konstaterade att teologerna uttunnade innebörden i "sakkunskap": det vore "skolastisk abstraktionslusta" om fakulteten inkomme med utlåtande till sig själv, ironiserade Henrik Schück. Han ansåg det vara oförenligt med modern vetenskap att hävda att alla fakultetsledamöter kunde bedöma dem som sökte en professur.²¹⁷

Vissa inslag i det komplexa efterspelet till Verdandis sedlighetsdebatt hör hemma i detta sammanhang. Frithiof Holmgren, som var professor i fysiologi, använde nämligen sakkunskapen som argument, när han avvisade kollegernas och kanslerns motstånd mot hur han ville ordna undervisningen i sitt ämne. Han önskade en av verdanisterna, Hjalmar Öhrvall, som lärarvikarie, och han betraktade kollegernas invändningar som nästan otillbörligt "reglementerande".²¹⁸ Holmgren blev nedröstad, men han ställde motståndarna inför fullbordat faktum. Och vad värre var: han nästan krävde att bli bestraffad för sin olydnad.

Tilldragelsen illustrerar hur ett nytt begrepp etablerades, hur en ny inrättning, ämnet eller *institutionen*, skapade sig handlingsutrymme gentemot den äldre korporativa organisationen. De gemensamma och enhetliga målen betonades långt mindre än förr. Strukturen började bli mera atomistisk. Mentaliteten förändrades. Det akademiska livet "privatiserades". Ämnet utdelade det erkännande som vetenskapsmännen eftersträvade. Basenhetens betydelse ökade, lojaliteten riktades främst mot den, inte mot universitet som inrättning.

Då och nu: Konklusioner och reflektioner

1800-talets sista 30 år innebar stora förändringar för universiteten i Uppsala och Lund. Vetenskaperna expanderade, även om lärosätena inte blev några "Großbetriebe" som i stormakten Tyskland. "Ordinarie-universitetet" försvagades, när den andel lärare som inte var ordinarie professorer växte. Och så etablerade "forskningsuniversitetet" sig, där vetenskaplig skicklighet betydde mera än lärdom, där undervisningen prioriterades lägre än forskningen. Förändringarna ledde till att grundläggande delar av det akademiska värdesystemet ställdes under debatt. Den centrala frågan var hur universiteten skulle utformas för att på bästa sätt fullgöra sina uppgifter. Det är om de olika idealen för framtiden, dessa *akademiska visioner*, som denna uppsats har handlat. I tre avsnitt utreds de centrala spörsmålen:

- 1) Makten över tjänstetillsättningarna och de lokala besluten
- 2) Kampen om karriärens utformning
- 3) De yngre lärarna, vetenskapernas utveckling och arbetsmarknaden för forskare.

1) På 1870-talet omorganiserades, liksom i våra dagar, statsförvaltningen. Då som nu ville universiteten ha en särprägel. Tre modeller för universitetens lokala styrelse och för befordringarna konkurrerade: skråmodellen, professions-

modellen samt monarkimodellen. Enligt skråmodellen skulle professorerna fatta alla beslut kollegialt och sköta tillsättningarna genom kooptering. Professionsmodellen innebar en ökad specialisering av funktionerna i den lokala förvaltningen, liksom att tjänster skulle tillsättas i öppen konkurrens efter sakkunnig prövning av meriterna.

Under 1900-talets första år ville en statlig universitetskommitté bryta mönstret. Majoriteten tog ställning för monarkimodellen, som innebar att enskilt ledarskap var viktigare än kollektivt, att konsistorierna inte skulle medverka i tjänstetillsättningarna och att det berörda lärosätets inflytande över dessa ärenden skulle minska.

I *tjänstetillsättningarna* ville kommittén även begränsa den sökandes rättigheter. Dessas vikt har kännetecknat det svenska synsättet och balanserat utpräglade arbetsgivarsynpunkter eller lokala opinioner.²¹⁹ Kommittén var missnöjd med befordringsreglerna och ville ge större utrymme åt undervisningsmeriter och personliga egenskaper.

Diskussionen är lika aktuella idag: ska undervisningsskickligheten vara en särskild befordringsgrund eller enbart ett inslag i den vetenskapliga skickligheten?²²⁰ Historiskt sett har stor tillgång på forskare ökat forskningsmeriternas tyngd. Tendensen har varit den motsatta då efterfrågan var större än tillgången eller då den högre utbildningen expanderade: exempel är 1950- och -60-talen.

Vid sekelskiftet 1900 sågs prövningen av undervisningsskickligheten som en möjlighet att bedöma de sökande friare än när rangordningen skulle göras på grundval av forskningsmeriter. Den principiella inställningen i våra dagars Högskoleutredning är att de pedagogiska meriterna ska väga tyngre än hittills. Nutida utredningar har även dryftat om de lokala instanserna ska ha möjlighet att ta särskilda hänsyn till tjänstens inriktning, arbetsuppgifternas beskaffenhet osv.²²¹

Historiskt sett har önskemålet att förändra meritvärderingen sammankopplats med den *lokala styrelsens* utformning.

Utvecklingen idag går mot monarkimodellen, även om den med modernt språkbruk hellre kallas managementmodellen. Förändringen av forskningens finansiering — med ökad andel externa medel — har inneburit att andelen tjänster som ledigkungsör har minskat, liksom möjligheten för den enskilde att ställa rättsliga anspråk genom att överklaga. Under de senaste 20 åren har statliga utredningar övervägt att låta högskolestyrelse tillsammans med rektor få inrätta och tillsätta alla tjänster, och från den 1/7 1993 blir detta verklighet. Tendenserna är att inte längre se professorer som statens ämbetsmän, att låta rättvisespekten väga lättare och att se tillsättningarna som "rekryteringsproblem".²²²

Dagens debatt om tjänstetillsättning och organisation hämtar ofta sina förebilder från USA, där konkurrens om och marknad för vetenskapsmän främjar rörligheten. I den svenska diskussionen är den starka institutionella ledningen huvudsaken. Åtskilliga synpunkter på tillsättningarna gäller inte i första hand beslutens kvalitet, utan formerna för beslutsfattandet. Diskussionen berör

t ex inte vad tjänsternas inriktning mot snäva områden betyder på längre sikt, trots att behovet av vetenskaplig kompetens snabbt kan skifta. Nutidens betoning av konkurrens mellan lärosätena, lokal profilering och friare rekrytering kan förstärka detta mönster: de personer som av ett eller annat skäl inte passar in utestängs från tjänster. Detta tyder på att koopteringen lever vidare som ideal.

2) Under senare delen av 1800-talet växte gruppen icke-ordinarie lärare, extra ordinarie professorer och docenter, och vid sekelskiftet dominerande de till antalet den akademiska lärarkåren. De bildade intresseföreningar med avsikten att åstadkomma materiella förbättringar, stärka sin ställning inom lärarkåren, skaffa inflytande över de beslut som angick dem och få medverka i universitetens lokala styrelseorgan. Resultatet blev en kamp om karriären.

Föreningarna lyckades få tillgång till den politiska beslutsprocessen genom sin konsekvent genomförda opinionsbildning i form av offentliga uttalanden, petitioner och uppvaktningar. Att de kunde kringgå den formella vägen genom konsistoriet försvagade universitetets identifikation med ordinarie professorer, skråmodellen. Universitetet blev en större arbetsplats, med vetenskapsmän på olika nivåer.

I början av 1870-talet stod två utformningar av tjänster och karriär mot varandra. Uppsalafilosofen Sigurd Ribbing ville ha professorer och docenter. De senare skulle efter några års meritering övergå till andra statliga sektorer, t ex läroverk och lasarett, i avvaktan på en eventuell befordran till professur. Docenterna skulle ha andra funktioner än professorerna, främst att ge enskild undervisning.

De yngre akademiska lärarnas föreningar förkastade Ribbings idé; de ville ha en tjänstekarriär med flera steg, där även vetenskapsmän på mellannivå räknades som kårens fullvärdiga medlemmar. De hade framgång i riksdagens beslut 1876 och 1877, och de nya extra ordinarie professurerna blev i realiteten ett steg på vägen till ordinarie professur. De hade dock lägre lön, och de saknade plats i universitetens ledning.

När skillnaderna mellan professorskategorierna upphävdes år 1908, blev Sigurd Ribbings förslag verklighet efter 40 år. *Parallellsystemet* har haft stor livskraft i Sverige, när den vetenskapliga tjänstekarriären utformades. Ursprungligen var universiteten förbundna med kyrkan. Från 1800-talets mitt knöts filosofisk fakultet istället till skolväsendet. Staten garanterade att en doktorsgrad gav behörighet för tjänster som lektor i läroverk och folkskoleseminarium. Under lång tid fungerade lektoraten som en "ramfaktor" för antalet disputationer. I en rad ämnen var forskningens volym beroende av denna arbetsmarknad.

Läroverkslärarkåren rymde motsättningar, med adjunkterna som önskade sig möjligheter till avancemang. Lektorernas position har successivt försvagats i läroverket/gymnasiet. Detta är sedan länge inte universitetets förstadium, utan ett särskilt, avslutat steg, numera icke-statligt. En intressant fråga är vilka effekter avskaffandet av forskarutbildning som behörighetskrav för rekto-

terna fick. Gymnasielärarnas strategier har skilt sig från läkarnas, där den vetenskapliga meriteringen har ett högt inomkorporativt värde, en stark förankring i kåren.²²³

I senare tid, med universitetens svagare koppling till läroverk/gymnasium, har *parallellsystemet* fått en ny innebörd. Universitetslektorat för pedagogiska uppgifter har skapats, liksom särskilda tjänster för externt finansierad forskning. Funktionsuppdelningen medför ett besvärligt förhållande mellan meritering och befordran: åtskilliga anställs för undervisning, men de befordras på grundval av det de inte gör, forskning. Funktionsuppdelningen har en stark förankring i Sverige.

3) Särskilt 1890-talet var en krisperiod för den akademiska karriären, även om skillnaderna mellan ämnen och fakulteter var stora. Fakulteter, extra ordinarie professorer och docenter identifierade olika problem, och de försökte utforma sina strategier därefter:

antalet docenter steg och försök gjordes att begränsa antagningen av nya. Pontus Fahlbeck ville att universiteten skulle utgöra sin egen karriär, med successiv rekrytering nerifrån, när kraven steg på pedagogisk meritering i läroverket, förändrades dess betydelse som arbetsmarknad för forskare, docenterna var efterfrågade som vikarier, eftersom antalet vakanta professurer var stort.

I samband med de stora organisatoriska förändringarna 1852, 1876 och 1908 omstöptes tjänsterna. Idag står organisationen i centrum för en debatt som i åtskilligt är inspirerad från USA.²²⁴ Karriären fortsätter att bygga på det svenska arvet, även om den parallella uppbyggnaden inte är lika tydlig längre. Den styrs av att tjänster — gamla eller nyinrättade — blir lediga; under 1920-talet talade man om det svenska hasardsystemet. I USA är successiv rekrytering nerifrån och prövning av kompetens i förhållande till kvalifikationsnivåer viktigare. Den lösningen gör det även enklare att erkänna nya specialiteter. I Sverige har specialiseringen fullbordats först med statens beslut att skapa en ny professur. Denna hållning utformades konsekvent i riksdagens beslut 1908.

Det svenska tjänstesystemet har haft rörlighet och öppen konkurrens som ledstjärnor. Under de senaste decennierna har forskningsanslagens rörlighet ökat. Samtidigt har andelen tjänster som tillsätts i öppen konkurrens minskat, dvs troligen har även finansiella och organisatoriska lösningar reducerat forskarnas rörlighet mellan universiteten.

Under 1980-talet tillsattes 137 professorer vid Lunds universitet.²²⁵ 40 av dem, dvs 29%, var rent externt rekryterade, om man tar hänsyn till forskarutbildning och meritering därefter (från andra universitet, utlandet och näringslivet). Ytterligare nio hade disputerat på annat håll, men sedan verkat i Lund. Återstoden var lundensare, varav 27 (20%) hade varit utomlands under längre tid, haft tjänst vid annat svenskt universitet, i näringslivet o d. Skillnaderna

mellan fakulteterna är dock mycket stora. Tar vi hänsyn till antalet lärosäten med forskning i Sverige, är andelen extern rekrytering förmodligen låg internationellt sett. På nivåerna under professurerna är den rimligtvis ännu lägre.

*

Förflyttningen mellan *nu* och *då* visar på kontinuiteten och förändringarna. Parallellsystemet har stor livskraft i tjänsternas utformning. Undervisningskickligheten uppvärderas vid de tider då studentantalet ökar. Förändringarna under de senaste decennierna är dock påfallande. De ordinarie professorerna håller på att återvinna sina forna makt i den lokala organisationen. Professurernas karaktär av statens ämbeten har dock försvagats, liksom betoningen av de sökandes juridiska rättigheter i samband med befordringarna. Den traditionella, formaliserade meritprövningen har minskat i betydelse: andelen lärartjänster som utlyses till öppen konkurrens har krympt. Tillsättningarna ses mer och mer som rekryteringsproblem för arbetsgivaren-universitetet.

Under 1800- och första hälften av 1900-talen gav den svenska staten vetenskapliga studier ett meritvärde med hjälp av regler för tjänstetillsättningar. Tendensen under de senare decennierna är att dessa föreskrifter har förlorat i betydelse. Statsmakterna har istället förbättrat den ekonomiska ersättningen under studietiden; troligen har jämlikhetsaspekter legat bakom. Forskarutbildningen har inom många områden ett lågt reellt meritvärde. Utsikterna på arbetsmarknaden har hittills påverkat forskarexaminationen: den har totalt sett ökat särskilt när högre utbildning expanderade eller i samband med stora pensionsavgångar, dvs under 1950-och -60-talen samt under 1980-talet.

Universitet och högskolor har kommit att utgöra sin egen karriär. Denna förändring är — eller kommer att bli — märkbar främst inom den tidigare filosofiska fakulteten och juridisk fakultet. Den statliga arbetsmarknadens utveckling och minskad detaljreglering har förändrat villkoren. De synpunkter som Pontus Fahlbeck formulerade för 100 år sedan har därmed fått ny aktualitet, utan universitetens medverkan. Fahlbeck levde när industrisamhället tog form, vi står på tröskeln till kunskapssamhället. Forskarutbildningen kan inte längre förlita sig på att staten ger den ett meritvärde, utan den är hänvisad till marknadens värderingar.

Detta inträffar samtidigt som riksdagen beslutar att examinationen av doktorer ska dubbleras till år 2000. Tidigare har expansion hängt nära samman med goda utsikter på arbetsmarknaden. Framtiden får visa om de politiska intentionerna kan förverkligas eller ej.

Noter

1. *Forskningens utmaningar — En strategi inför 2000-talet* (Stockholm 1992) och B Södersten "Pendeln svänger — tradition och förnyelse i högskolan", i *Pendeln svänger — röster i högskoledebatten*. Red B Södersten (Stockholm 1992), s 12.
2. Baksidestext till *Pendeln svänger* (1992).
3. För äldre tid G Blomqvist *Elfenbenstorn eller statskepp? Stat, universitet och akademisk frihet i vardag och vision från Agardh till Schück* (Lund 1992), s 101 ff. J-E Lane & B Fredriksson *Higher Education and Public Administration* (Stockholm 1983), s 116—126 studerar tiden efter 1945.
4. C Annerstedt *Uppsala universitets historia* (Uppsala 1877—1914) del I, s 179 f, del II:2 s 92—94, del III:1, s 170—175 och del III:2, s 100 f
5. Liknande hos G Hernes *Vivat academia* (Oslo 1988), s 8, 12 och 16.
6. Blomqvist 1992, s 252—263.
7. *Ibid*, s 265—285.
8. *KB* 12/11 1869.
9. *Filosofiska fakulteten i Lund* 30/11 1871, LUA, LUB, bil G Axel Möllers utlåtande. C T Odhner var den ende som ville rangordna E Björling högre, men även han hade adjunkten V von Zeipel främst. Han motiverade avvikelserna från Möllers förslag i bil H. *Större konsistoriet i Lund* 29/1 1872 vidarebefordrade fakultetens rekommendation, d v s samtliga ledamöter satte von Zeipel främst.
10. De sakkunniga, som yttrade sig 28/6 1873, var den norske matematikern och politiker O J Broch samt Hjalmar Holmgren, professor vid Teknologiska institutet i Stockholm, K T H:s föregångare. Handlingarna finns i *Konseljakten* 28/11 1873, RA. Överklaganden m m i *Handlingar rörande befordringsmål vid Lunds universitet. Professuren i matematik* (Stockholm & Halmstad 1872—74).
11. 5/2 1874, citat i *Uppsala universitet 1872—1897. Festskrift med anledning af Konung Oscar II:s tjugofemårs regeringsjubileum [...]*. Del I (Uppsala 1897), s 72 f.
12. Från Uppsala utsågs kyrkohistorikern Carl Alfred Cornelius, kirurgen Carl Benedikt Mesterton, geologen Lars Edvard Walmstedt, filosofen Carl Yngve Sahlin och juristen Viktor Nordling. Lundensarna representerades av astronomen Axel Möller, anatomen Carl Fredrik Nauman, litteraturhistorikern Gustaf Ljunggren, juristen G K Hamilton och kyrkohistorikern Carl Olbers.
13. När förslagen presenterades, konstaterade *Aftonbladet* att alltför mycket av det gamla fanns kvar: "Komitéförslag till ändringar i universitetsstatuten", 29/7, 3, 5, 6, 7, 9 och 10/8 1875.
14. *Förslag till statuter för universiteten i Uppsala och Lund* (Uppsala 1875), s 7.
15. *Större konsistoriet i Uppsala* 4/9 1875, UUA, UUB.
16. *Större konsistoriet i Lund* 27/11 1875 (de korta citaten: Carl Wilhelm Skarstedt) och Pehr Gellerstedts reservation 8/12 1875 (det långa citatet).
17. *Större konsistoriet i Uppsala* 4/9 1875 och *Kongl. Majts Nådiga Statuter för universiteten* (Lund 1876), t ex § 20 ff samt *Statsrådsprotokollet* 10/1 1876, RA.
18. Se *Förslag till statuter* (1875), s 6, 8 och 47 (§ 36 och 37), *Statsrådsprotokollet* 10/1 1876 p 2 samt *Kongl Majts Nådiga Statuter för universiteten* (Lund 1876) § 33 och 34.
19. *Större konsistoriet i Lund* 13 och 27/11 1875 samt T Wiséns och P Gellerstedts reservationer 8/12 1875.
20. E Hildebrand *Svenska statsförfattningens historiska utveckling från äldsta tid till våra dagar* (Stockholm 1896), s 653.
21. Sådana åsikter fick i samband med remissen stöd i den liberala pressen, t ex *Aftonbladet* 3/8 1875, som underströk att rektors ställning som representant för lärosätet borde stärkas.
22. Odhner skrev under signaturen -h- artikeln "Universitetsreformer" i *Svensk Tidsskrift för politik, ekonomi och litteratur* 1875.

23. Ibid, s 468.
24. M Weibull *Lunds Universitets Historia*. Del I (Lund 1868—76), s 354.
25. *P.M. angående ändringar i Universitetsstatuterna*. (Lund 1874).
26. Blomqvist 1992, s 254.
27. Uppsalienarna upprepade sitt önskemål i *Större konsistoriet i Uppsala* 7 och 9/9 1875.
28. Uppsalajuristen Isak Sven Landtmanson.
29. *Till Consistorium Academicum Majus! [Förslag till ändringar i statuterna för universiteten]* (Uppsala 1874). Behovet av förändringar i statuterna hade dryftats 10/9 och 4/10 1873, då en kommitté utsågs: se *Större konsistoriet i Uppsala* dessa dagar.
30. *Till Consistorium Academicum Majus!* (1874), s 13—17.
31. *Förslag till statuter* (1875), s 101—103.
32. *P.M. angående ändringar i Universitetsstatuterna* (1874). I Lund tillsattes en kommitté för frågan 20/12 1873.
33. *Förslag till statuter* (1875), s 15 f och 56 (§ 76).
34. *Filosofiska fakulteten i Lund* 14/4 1875. J G Agardh fann det vara olämpligt att fakulteten tog initiativ och framträdde på detta sätt.
35. *Filosofiska fakulteten i Lund* 24/3 1875. Se vidare 10 och 14/4 samt 9/6 1875. Minoriteten med bl a J G Agardh ville avvakta statutförslaget.
36. Så T Wisén. Även *Filosofiska fakulteten i Lund* 27/8 1877, där klassikerna C Cavallin och A Lysander förklarar sig inte vara mera sakkunniga än någon annan (för Norbergiska professuren i österländska språk). Björling krävde upplysningar av "fackmän" vid en rad tillfällen.
37. Björlings reservation i *Större konsistoriet i Lund* 8/12 1875. Rätten att begära adjunktion av sakkunniga blev 1895 en stridsfråga mellan större konsistoriet och teologiska fakulteten i Lund. Fakulteten ville adjungera tre ledamöter, vilket konsistoriet vägrade. Fakultetens majoritet ansåg att konsistoriet därmed överskred sina befogenheter. Se *Teologiska fakultetens protokoll* 7/2, 13/4, 4/5, 8/5 och 29/10 1895 samt 11/3 1896. *Större konsistoriets protokoll* 20/4 1895 och 1/4 1896.
38. *Större konsistoriet i Lund* 2/12 1875. Sex ledamöter röstade emot förslaget att använda kallelse i större utsträckning, däribland Björling, Möller och Agardh.
39. Se Björlings reservation i *Större konsistoriet i Lund* 8/12 1875, där han efterlyste en klar rangordning mellan olika meriter så att "undervisningsförmåga" kom i andra hand. Han bemöttes energiskt av G K Hamilton, som menade att skyldigheten att vara lärare stod främst, före "pappersmeriter." Björlings reservation återgavs i *Aftonbladet* 15/1 1876: "Komitéförslaget till ändringar i universitetsstatuten." Kommittén i *Förslag till statuter* (1875), s 54 § 66 om "föregående lärareverksamhet".
40. S Tunberg *Stockholms Högskolas Historia* före 1950 (Stockholm 1957).
41. *Handlingar angående lediga professuren i fysiologi vid Uppsala Universitet* (Uppsala & Stockholm 1898—99). Sakkunnigutlåtanden av Robert Tigerstedt och Magnus Blix. Anmärkningar från Öhrvall och J E Johansson.
42. Blix i *Handlingar* 1898—99, s 32 och 45.
43. Ibid, s 28 f.
44. Om förslagsval och tillsättningsval: S Jägerskiöld *Svensk tjänstemannarätt* del I (Uppsala 1956), s 474 ff.
45. Ett samtida svenskt vittnesbörd är M Dalsjö *Lärarebildningen vid tyska universitet. Reseberättelse* (Stockholm 1888), s 34 not 2. Se även redogörelsen i SOU 1922:17, s 58 ff *Betänkande och förslag rörande det akademiska befordringsväsendet*. Samtida tyska akademiker som F Paulsen ansåg att enbart statens centralförvaltning hade överblick över alla krafter, se Paulsen "Wesen und geschichtliche Entwicklung der deutschen Universitäten", i *Die deutschen Universitäten*, utg av W Lexis del I (Berlin 1893), s 48.

Oscar II kritiserades vid flera tillfällen för att använda utnämningar av högre ämbetsmän och officerare som nådevedermälen, se G Michanek *Skaldernas konung*.

- Oscar II, litteraturen och litteratörerna* (Stockholm 1979), exempelvis s 191—225 (utnämningen av Carl Snoilsky till överbibliotekarie vid Kungliga Biblioteket).
- Kung-
ens möjligheter att agera var betydligt mera kringskuret i akademiska utnämningar, och han höll sig till de sakkunnigas meningar: R Kaijser "Gunnar Wennerberg, kung Oscar och professorsstriden vid Karolinska institutet 1890—91", i *Lychnos* 1969—70.
46. Se även B Lindberg *Humanism och vetenskap. Den klassiska filologin i Sverige från 1800-talets början till andra världskriget* (Stockholm 1987), s 234 och C Blom "Etableerade, innovatörer och andra. Kring några värdeomdömen vid befordringsärenden i historia", i *Över gränser*. Festskrift till Birgitta Odén (Lund 1987), s 29—40.
 47. *Förslag till statuter* (1875), s 112 f.
 48. *NDA 22/11 1876* "Den juridiska litteraturen".
 49. *Filosofiska fakulteten i Lund 1/9 1875* och *Humanistiska sektionen i Uppsala 31/12 1880* (ansökan från Herman Almqvist).
 50. F Paulsen 1893.
 51. Beräkningarna grundas på uppgifter i J Weibull *Lunds Universitets Historia*. Del IV (Lund 1968), *Svenska Män och Kvinnor, Svenskt Biografiskt Lexikon*, universitetens årsberättelser samt A Andersson *Universitetets styresmän, lärare och tjänstemän. Schematisk öfversikt samt bio-bibliografi. I: Uppsala universitet 1872—1897 del III* (Uppsala 1897). U Dahllöf analyserar den inomregionala rekryteringen till professorer inom teologisk och filosofisk fakultet 1920—1939. I Uppsala tillsattes 74% av tjänsterna med en sökande som hade disputerat där; i Lund var motsvarande siffra 45%. Se Dahllöf "Forskningen, lektorsinstitutionen och de akademiska influensfälten", i *Universitet och samhälle. Om forskningspolitik och vetenskapens samhällseliga roll*. Red T Nybom (Stockholm 1989), s 143 f (Tabell 3).
 52. Blomqvist 1992, s 157.
 53. Om konkurrensen mellan rörelsens medlemmar och de ordinarie professorerna i Tyskland, se A Busch *Die Geschichte des Privatdozenten. Eine soziologische Studie zur großbetrieblichen Entwicklung der deutschen Universitäten* (Stuttgart 1959), s 106—141 och C E McClelland *State, Society, and University in Germany 1700—1914* (Cambridge 1980), s 167 ff och 267 ff. Om Oxford, A Engel "Emerging Concepts of the Academic Profession: Oxford 1800—1854", i *The University in Society*. Ed L Stone del I (Princeton 1974), s 305 ff och dens *From Clergyman to Don. The Rise of the Academic Profession in Nineteenth-Century Oxford* (Oxford 1983), s 43 ff.
 54. Blomqvist 1992, s 265—285, 330—353.
 55. Påtryckningsgrupper och intresseorganisationer behandlas av B Westerhult "Om studiet av påtryckningsgrupper", i *Statsvetenskaplig tidskrift* 1967 och dens *Underdåniga påtryckningar. Fögdertjänstemännens intressebevakning från 1800-talets början till år 1918* (Lund 1969). Se Westerhult 1969, s 11.
 56. Adjunkternas skyldighet att vikariera dryftades ofta och V Nordling kritiserade dess omfattning i *juridiska fakulteten i Uppsala 2/9 1874*. Vid några tillfällen föreslog *Större konsistoriet i Lund* tilläggsarvoden, men den stora mängden strykningar och ändringar i protokollstexten visar att en sådan generositet var kontroversiell. Se *Större konsistoriet i Lund 18/12 1883* (§ 7) om V von Zeipel; ett annat fall avsågs samma dag (§ 10). Tidigare hade K A V Holmgren erhållit ett särskilt arvode.
 57. Ribbing presenterade sitt förslag i *Större konsistoriet i Uppsala 29/9 1870*, och han återkom till det 26/11. Citaten: C Säve.
 58. Referatet av adjunkternas skrivelse bygger på redogörelsen i *De yngre universitetslärnarnas i Uppsala förenings protokollsbok*, U 2700 UUB. I riksdagen motionerade ledamöter till förmån för adjunkterna, se exempelvis 1865—66 Riddarhuset och adeln nr 61, Prästeståndet nr 47 och 53.
 59. *Större konsistoriet i Uppsala 20/10 1866*, citerat efter *De yngre universitetslärnarnas i Uppsala förenings protokollsbok*.
 60. Westerhult 1969, s 23 och 256.

61. Föreningen bildades 21/3 1868. Pensionsföreningen för yngre lärare och tjänstemän fanns sedan 30/4 1858 (*Academiska Sällskapets Album*, LUB). Protokollsböcker för pensionsföreningen finns från 1887, medan räkenskaperna är bevarade från 1/6 1858: *Pensionsföreningen mellan yngre lärare och tjänstemän vid Lunds Universitet*, Räktekammaren och kontoret G III, LUA (1/6 1858 — 15/3 1893) och Akademiska Föreningens Arkiv, Lund, för senare delar. Diskussionerna i föreningen för yngre lärare var vidsträckt och omfattade såväl nordiska frågor som det akademiska studieväsendet. Men det fanns också tid för "det glada samlifvet" och vårutflykter, då man skakade av sig "bokdammet". Se *Stadgar för de yngre akademiska lärarnes och tjänstemännens Sällskap*, LUB, och *Akademiska sällskapet för Universitetets yngre lärare och tjänstemän*, protokollsbok, LUB.
62. Till Elof Tegnér 6/2 1868, i *Martin Weibulls brevsamling*, LUB. Det Akademiska sällskapet för yngre lärare som bildades våren 1868 efterträdde *Academiska sällskapet*, vars matrikel förtecknar medlemmar från höstterminen 1853 till hösten 1866: Se *Academiska Sällskapets Album*, LUB.
63. Om Hallböck, N Flensburg "Hans Henric Hallböck. En tidsbild ur den vittra studentvärlden i Lund under ett decennium (1876—1885)", i *Under Lundagårds kronor* (2:a samlingen Lund 1921).
64. C T Odhner till M Weibull 8/11 1870 och 2/12 [u å, ska vara 1870], *Martin Weibulls Brevsamling*, LUB, samt *Akademiska sällskapets* protokollsbok 16/11 och 1/12 1870, LUB.
65. I föreningens protokollsbok uppges att adjunkter och docenter under åren 1870—72 möttes "till öfverläggningar i frågor, som angingo deras ställning såsom lärare vid Universitetet [...]": *De yngre universitetslärares i Upsala förenings protokollsbok*, UUB.
66. Ibid.
67. Om honom, A Nilsson i *Svenskt Biografiskt Lexikon* del I (Stockholm 1918).
68. *De yngre universitetslärares i Upsala förenings protokollsbok*, UUB. Redogörelsen för de första årens verksamhet författades av juristen Johan Hagströmer, föreningens förste sekreterare. Den är tillförlitlig, vilket kan konstateras genom jämförelser med material i universitetets och ecklesiastikdepartementets arkiv. Föreningens ordförande var dåvarande adjunkten i botanik och praktisk ekonomi Thore Fries.
69. V Nordling om detta i *Juridiska fakulteten i Uppsala* 2/9 1874, liksom *Större konsistoriets i Lund* protokoll 18/12 1873 § 7 och 10, då skyldigheten att vikariera utan arvode diskuterades i två olika fall.
70. *De yngre universitetslärares i Upsala förenings protokollsbok*. Petitionen har titeln *Petition af Uppsala Universitets Adjunkter angående önskad förbättring af deras ställning vid universitetet* (Upsala 1875). Den är daterad januari 1873, och konsistoriet behandlade den i september samma år.
71. 1874 *Statsutskottet* 4:1: 20 a, s 42 och *Riksdagssskrivelse* 39. P Hultquist *Riksdagsopinionen mot ämbetsmannaintressena från representationsreformen till 1880-talets början* (Göteborg 1954), s 62 ff om beslutet för statliga ämbetsmän.
72. Se problemen kring fysikern A W Ekelund i *Filosofiska fakulteten i Lund* 22/7 1874. Lysander befarade att Ekelund var ointresserad av pension; denne hade varit tjänstledig p g a blindhet i 12 år. För Ekelund vikarierade K A V Holmgren.
73. Förslaget i konsistoriet av W Svedelius. 1874 *KM:ts Proposition* 1 (med en redogörelse för ärendets bakgrund) och *större konsistoriet i Uppsala* 8/10 1873.
74. *De yngre universitetslärares i Upsala förenings protokollsbok* och *Till Uppsala Universitetskansler Högvälborne Herr Grefve H. Hamilton 25/10 1873*, tryckt i *Petitioner af docenter vid Uppsala universitet, angående önskvärd förbättring af de yngre universitetslärares ekonomiska ställning* (Upsala 1874).
75. Som jämförelse kan nämnas att 1 000 riksdaler t o m 1873 var lägsta lön för ordinarie läroverksadjunkt.
76. S-E Liedman "Om mandariner och mandarinideologi. Hur 'Wissenschaft' och 'sci-

- ence' fick olika betydelse", i *Häftan för kritiska studier* 1984, s 47. Om den samtida tyska utvecklingen, J Ben-David *The Scientist's Role in Society. A Comparative Study* (Englewood Cliffs 1971), s 129 ff.
77. Huvudinnehållet i kommitténs betänkande refereras av J Weibull *Lunds Universitets Historia*. Del IV (Lund 1968), s 165—181.
 78. *Förslag till statuter* (1875), s 20 ff och 72 f, § 140.
 79. 1877 *Första kammarens Protokoll* 1 nr 19 s 12.
 80. *Förslag till statuter* (1875), s 101.
 81. Detta framgår tydligt av *juridiska fakultetens i Lund* yttrande 6/11 1875, som Hamilton hade författat (se protokollet för denna dag).
 82. *Förslag till statuter* (1875), s 107. Debatten om litterärt proletariat behandlas av Busch 1959, s 42, G Richardson *Kulturkamp och klasskamp* (Göteborg 1963), s 178 och 202 ff, N Runeby "Varken fågel eller fisk", i *Vetenskapens träd*. Idéhistoriska studier tillägnade S Lindroth (Stockholm 1974), s 168 ff och Blomqvist 1992, s 199 ff.
 83. Hänvisningar görs där det är möjligt till *Om universitetens reform. Handlingar rörande adjunkts- och docentinstitutionernas ombildning*. På uppdrag af lärare vid Uppsala universitet utgifna af E V Montan (Stockholm 1877). Rydin återges i a a, s 12.
 84. *Riksdagsskrivelse* 19/5 1875. Riksdagen beslöt bl a vänta med att inrätta ett antal tjänster som K Mt hade begärt; enbart ett s k extra anslag skulle utgå för år 1876.
 85. 1877 *Första kammarens Protokoll* 1 nr 19 s 12.
 86. *Om universitetens reform*, s 14—23: teologerna 1/9, juristerna 2/8 och medicinarna 13/9.
 87. *Ibid*, s 24—47. *Filosofiska fakulteten i Uppsala* 3 och 8/9 1875.
 88. *Ibid*, s 29.
 89. *Ibid*, s 36 ff (8/9).
 90. *Ibid*, s 43.
 91. *Ibid*, s 51—55. *Större konsistoriet i Uppsala* 15, 22 och 29/9 1875. Citatet från den förberedande kommittén 29/9 1875, *ibid* s 51.
 92. *Ibid*, s 69—82.
 93. Se hänvisningarna i not 82.
 94. *Filosofiska fakulteten i Lund* 6/11 1875, *Större konsistoriet i Lund* 10/11 1875 och *konsistoriets skrivelse till kansler* 13/11 1875, LUA. I konsistoriets beslut undantogs teologisk fakultet, där prebendena gav adjunkturen så goda löner att inga förändringar behövdes.
 95. "Underdånigt memorial af Kanslersemetet för universiteten i Uppsala och Lund" 10/12 1875, i *Om universitetens reform* (1877), s 90—103. Henning Hamilton medger i sitt brev till Gustaf Ljunggren 6/12 1875 att ingen kommer att bli nöjd med hans lösning, men han fruktade för att adjunktsbefattningarna skulle avskaffas. Se även 18/12 1875, *Gustaf Ljunggrens Brevsamling*, LUB.
 96. 6/12 1875, *Gustaf Ljunggrens Brevsamling*, LUB.
 97. *Statsrådsprotokollet* 10/1 1876, p 2.
 98. 18/12 1875, *Gustaf Ljunggrens Brevsamling*, LUB.
 99. 1876 *KM:ts Proposition* 1, *Statsrådsprotokoll* 10/1 1876 och *Konseljakt* 10/1 1876 p 2, RA.
 100. *De yngre universitetslärnarnas i Uppsala förenings protokollsbok* 4/3 1876, UUB.
 101. J Norrby Knut Henning Gezelius von Schéele. *Några drag ur hans livsbild* (Stockholm 1925), s 36 f.
 102. *Riksdagsskrivelse* nr 42.
 103. 26/1 1876.
 104. 3/4 1876.
 105. *Statsutskottet utlåtande* nr 22.
 106. Ribbing i *Första kammaren* 26/1 1876 och Key i *Andra kammaren* 3/4 1876.
 107. 3/4 1876.
 108. Dagboksanteckningar för denna tid saknas.

109. *Filosofiska fakulteten i Lund* 28/8 och 31/8 1876, *Lunds juridiska fakultet* 2 och 9/9 1876 och *Större konsistoriet i Lund* 13/9 1876, där fakulteternas yttranden refereras. Om den negativa stämningen i Lund mot Carlson, se G Cederschiöld "Från notarie-bordet", i *Under Lundagårds kronor* (1:a samlingen Lund 1918), s 40.
110. *Om universitetets reform*, s 216—24.
111. *Ibid*, s 225 (23/8 1876).
112. *Om universitetens reform*, s 195—229: *Juridiska fakulteten i Uppsala* 21/8 och 2/9 1876, s 209 ff, *Medicinska fakulteten i Uppsala* 24/8 1876, s 216 ff, *Humanistiska sektionen i Uppsala* 25/8 1876, s 225 ff, *Matematisk naturvetenskapliga sektionen i Uppsala* 23/8 och 5/9 1876, s 230 ff. *Större konsistoriet i Uppsala* 4 och 6/9 1876, s 230—37, 240—59 (citatet s 253).
113. 1877 *KM:ts Proposition* 1, bil 7, punkt 4, s 16 ff.
114. 1877 *Proposition* 1 och Bil nr 7 *Statsrådsprotokollet* 8/1 1877 p 4, 1:1:1. *Statsutskottet* utlåtande nr 21, Bih 4:1. Beslutet i *Riksdagsskrivelse* 50 och KB 1/6 1877.
115. *KM:ts Proposition* 1, bil 7 s 20 och *Första kammarens protokoll* 1 nr 19, s 21.
116. *KM:ts Proposition* 1, bil 7 och Carlsons yttrande i *Andra kammarens protokoll* 2 nr 30, s 18—24. Rätten att byta ämnesinriktning på professurer finns i 1876 års *statuter* § 114.
117. *Om universitetens reform* "Förord" av E V Montan, s IV, daterat 20/1 1877.
118. G Svanberg *Redovisning för en lång lefnad*. Utg av N V E Nordenmark (Uppsala 1949), s 659. Både i Uppsala och Lund uppmärksammade pressen uppvaktningen av Sundberg, se *Upsala* 17/2 och 20/2 (teologernas protest mot den) och *Lunds Wecko-blad* 20 och 22/2 1877.
119. *De yngre universitetslärares i Upsala förenings protokolls-bok*.
120. Vid denna tid var lägsta lön för ordinarie läroverksadjunkt 1 500 kronor.
121. *Andra kammarens protokoll* 2 nr 29, s 38 (R Ehrenborg), nr 30, s 35 ff (Rubenson, Axell, Malmberg m fl). R Ehrenborgs motion om tjänsteårsräkning för docenter som ej hade stipendium föll, se 1877 Andra kammaren motion nr 143, 1:2, *Andra kammaren protokoll* 4, utlåtande nr 47. KB 1/6 1877 gav docentstipendiater rätt att räkna fem tjänsteår, och KB 18/5 1878 utökade denna favör till ytterligare 30 docenter vid båda universiteten, 1878 *KM:ts proposition* 1 p 19. Bakom K M:ts beslut låg bl a en skrivelse till Uppsalakonsistoriet från 26 docenter inom filosofisk fakultet. Bestäm-melsen gällde dock enbart förordnandetid efter 1879.
122. Ett av många uttryck för denna stämning är signaturen X "Om filosofie doktorers efter 1870 års stadga ställning och utsigter till befordran vid våra läroverk", i *Peda-gogisk Tidskrift* 1886, s 338 ff.
123. Under 1880-talet var de ordinarie professorernas årslön 6 000 kr. De extra ordinarie hade 4 000, efter fem år 4 500 kronor.
124. 1901 *Andra kammaren protokoll* 2: 18, s 26 ff.
125. Siffrorna bygger på universitetens stater för 1885 och 1907 samt betänkanterna från 1899 års universitetskommitté, *Förslag och betänkanden angående universiteten i Upsala och Lund samt Karolinska institutet, afgifna af därtill i nåder utsedde komite-rade* (Lund 1901), s 188 ff och *Utredningar och förslag angående universiteten i Up-sala och Lund [...] af tillkallade sakkunnige [...]* (Stockholm 1907), s 82 ff.
126. Se A Mebius' siffror för läroverkslärares i *De demografiska förhållandena hos de svenska läroverkslärares 1861/1916*. Del I (Göteborg 1929), s 76.
127. Sammanräkningen bygger på uppgifterna om antalet promoverade i *Upsala universi-tet 1872—1897* (1897). Möjligheten att någon disputerade men inte promoverades rubbar inte siffrorna i stort, ej heller att någon disputerade under ett decennium men promoverades under ett annat. Uppgifterna om 1890-talet ur U Dahllöf *Akade-miska avhandlingar vid Sveriges universitet och högskolor 1890—1939. En komplette-rande sammanställning*. Pedagogisk forskning i Uppsala nr 73 (Uppsala 1987) (=Dahllöf 1987 a), s 53 tabell B 7.

128. U Dahllöf *Disputationerna och specialarbetsmarknaden för doktorer i skolväsendets undervisningsämnen 1890—1939*. Arbetsrapport 125 från Pedagogiska institutionen, Uppsala universitet, januari 1987 (Uppsala 1987) (= Dahllöf 1987 b), s 61. I Lund var talen lägre.
129. Siffrorna bygger på uppgifterna i *Statskalendern* och slutbetänkandet från 1899 års universitetskommitté, *Förslag och betänkanden angående universiteten [...]* (Lund 1901).
130. Blomqvist 1992, s 73.
131. E o professurer inrättades för flera nya discipliner, som bildades genom att etablerade klövs. Om deras betydelse för naturvetenskapernas tillväxt, se G Eriksson *Kartläggarna. Naturvetenskapernas tillväxt och tillämpningar i det industriella genombrottets Sverige* (Umeå 1978), s 100.
I Uppsala diskuterades docentstipendiaternas antal och uppgifter i samband med revisionen av den ekonomiska staten under 80-talets första hälft. Överläggningarna refererades i *Nordisk Revy* 1883—84, s 155, 249, 320 ff etc.
132. S Wide "Om personliga professurer", i *Nordisk Tidskrift* 1892.
133. *Juridiska fakulteten i Uppsala* 23/9 1893 och 15/12 1899, då vikarie för E Trygger saknades. Åren 1902—05 då saknades förslag till docent enligt innehållsförteckningen vid fyra tillfällen. 1909—11 saknades fem gånger docent att föreslå.
134. *Utredningar och förslag [...]* 1907, s 149.
135. Mebius 1929, s 36, 40 (tabellen) och 355 Diagram 1 visar att medelåldern under 1870-talet var ca 31 år, medan den under 1890-talet uppgick till ca 38 år för doktorerna. Liknande även i A Mebius *De svenska läroverkslärares examens- och befördringsförhållanden sedan mitten av 1800-talet* (Göteborg 1930), s 405 ff.
136. P Fahlbeck "Vetenskapen och samhället", i *Ny Svensk Tidskrift* 1887, s 529 f.
137. Dahllöf 1987 b, s 25 ff (teologi), s 30 (historia), s 31 (matematik och fysik), s 33 (filosofi), s 35 f (botanik) och s 37 ff.
138. *Ibid*, s 20 Figur 2:11 och s 22 Figur 2:13.
139. *Betänkande afgivet den 8 december 1902 af den för utredning af vissa frågor rörande de allmänna läroverken den 26 maj 1899 i nåder tillsatta kommitté*. 3:e bandet 1902, kapitel XIV, s 980 (tabell) och 935. I Riksdagstrycket 1904, 2:2:4.
140. Dahllöf 1987 b, s 50 Figur 4:5. Under 1880-talet hade 20—25 % av adjunkterna disputerat, under 1890-talet hela 40 %. Siffrorna sjönk något i början av det nya seklet, se *Universitetsexamenskommitténs betänkande 3* (Stockholm 1906), s 130, 265—267 och 273—275.
141. Dahllöf 1987 b, s 24 ff, 47 ff och 77 ff.
142. *Ibid*, s 92 ff. Dahllöf diskuterar i "Lektoraten och disputationerna i filosofisk fakultet i Sverige och Norge 1890—1939" i *Utbildningshistoria* 1988 och i Dahllöf 1989 hur den forskning som motsvarade de stora gymnasieämnena främjades av att doktorsgrad gav kompetens för lektorat i gymnasium och folkskoleseminarium. B Odén behandlar i *Forskarutbildningens förändringar 1890—1975* (Lund 1991), s 58 ff lektoraten som en professionell tjänstestruktur vid sidan av universiteten.
143. Enligt 1878 års skollag § 64 punkt 3 skulle särskilt avseende fästas vid lärdomsför tjänsterna (ingår i *Sveriges allmänna läroverksstadgar 1561—1905*. X. Utg av B Rud. Hall (*Årsböcker i svensk undervisningshistoria* årg VII, Lund 1927). 1905 års läroverksstadgar § 179 punkt 8 och § 183 punkt 2 sista stycket, likställde undervisnings-skicklighet och lärdomsförtjänster, i *Sveriges allmänna läroverksstadgar 1561—1905 XI* (*Årsböcker för svensk undervisningshistoria* årg X. Lund 1930). Under 1900-talets första år fanns inom de filosofiska fakulteterna en oro för att docenternas befördringsvillkor skulle försämrats i samband med den väntade reformen av läroverket. *Filosofiska fakulteten i Lund* beslöt 6/5 1904 att skriva till stadens riksdagsman om att en sådan utveckling måste undvikas. Uppgifter om rekryteringen till lektorat 1900—1920 finns i Mebius 1929, s 29.
144. Busch 1959, s 93 ff.

145. Svårigheter att erhålla vikarier refereras i *Nordisk Revy* 1883, spalt 249 ff, 320 ff och 382, 1884—85, spalt 53 ff.
146. *De yngre universitetslärares i Uppsala förenings protokollsbok*, 24/9 1878 (med skrivelse till universitetskanslern), 10/9 1881 och 28/9 1888. *Matematisk naturvetenskapliga sektionen i Lund* 21/11 1877, 6/5 1878 och 13/10 1879. *Större konsistoriet i Uppsala* 10/9 1883 (då Sahlin ville vänta på en samlad framstöt tillsammans med Lund), jan—febr 1884, 7/6 1884, 13/9 1886 och 10/9 1887.
147. H Schück redogör för turerna i Uppsala i *Inbjudningsskrift till professorsinstallationen* (Uppsala 1911). *Större konsistoriet* tillsatte 1/2 1890 en kommitté med uppgift att förbereda beslutet; frågan behandlades i anslutning till petitan 13/9 1890. Se även *Humanistiska sektionen* 24/8 1888.
148. *KB* 4/4 1859.
149. *Humanistiska sektionen i Uppsala* 26/5 1884 och *Matematisk naturvetenskapliga sektionen i Uppsala* 7/5 1884.
150. Detta framkommer tydligt i meningsskiftena om befordringsgrunder, se t ex *Humanistiska sektionen i Lund* 20/9 1879, 11/9 1886 och 12/10 1895 samt *Matematisk-naturvetenskapliga sektionen i Uppsala* 11/2 1878 och *större konsistoriet i Uppsala* 8/2 1899.
151. *Humanistiska sektionen i Lund* 6/6 1885 och 2/3 1900. *Matematisk naturvetenskapliga sektionen i Lund* 16/9 1897.
152. P Fahlbeck 1887, s 541
153. Om tenure: "Faculty Recruitment, Promotion, and Tenure", i *The Encyclopedia of Higher Education*. Ed B R Clark & G Neave. Vol 3, Analytical Perspectives (Oxford, New York, Seoul, Tokyo 1992), s 1623 ff.
154. *Humanistiska sektionen i Lund* 8/11 1898 och 2/3 1900.
155. *Humanistiska sektionen i Lund* 8/11 1898 och 8/5 1899 samt 2/3 1900.
156. *Elof Tegnér's Samling*. Efterlämnade papper 2 a, handskrift från oktober 1897 med titeln "Universitetsreformer. Radikala utopier", LUB.
157. Ett exempel är debatten i det *större konsistoriet i Lund* 17/1 1903 om att inrätta en assistentbefattning för undervisningen i konsthistoria, ett ämne som ännu inte fanns såsom självständig disciplin. Beslutet blev emellertid att begära ett docentstipendium istället.
- Flera fall i *matematisk naturvetenskapliga sektionen i Uppsala* 1878 visar osäkerheten om docenternas användning. Jfr även *Humanistiska sektionen i Lund* 20/9 1879 eller 15/5 1880 (docentur i "nytt" ämne, sanskrit).
158. *Matematisk naturvetenskapliga sektionen i Lund* 23/4 1884, 11/6 1897 och 6/4 1898.
150. *Filosofiska fakulteten i Lund* 29/4 1899. Se även *Filosofiska fakulteten i Lund* 8/11 1898. Då ansökan från Elof Hellquist, som redan var lektor, behandlades, ansåg flera ledamöter att det vore fel att utnämna män som honom till docent. Docentantalet diskuterades på ett mera allmänt plan av *Filosofiska fakulteten i Lund* 8/5 1899.
160. 1889 *Första kammaren motion* nr 50 av professor Oscar Alin. Den nya bestämmelsen finns i *KB* 10/4 1891.
161. Se Claes Annerstedts brev till Elof Tegnér 2/4 1889, *Elof Tegnér's Brevsamling*, LUB.
162. *Matematisk naturvetenskapliga sektionen i Lund* 19/9 och 19/11 1896 om fysikern J Rydberg. Kanslers beslut 22/12 1896.
163. M Weibull 1868—76, s 182.
164. Uppgifterna bygger på universitetskatalogerna för Uppsala respektive Lund. Matrikeln för Uppsalaföreningen visar att medlemsanslutningen genast blev mycket god: *Matrikel för Docentföreningen U* 2705, UUB.
165. *De yngre universitetslärares i Uppsala förenings protokollsbok* 24/9 1878 bilaga A Skrivelse till universitetskanslern.
166. *Uppsala Universitet 1872—1897* (1897), s 134 f. Tabell I på s 145 ger dock 21 e o professorer.

167. Lundadocenterna 3/12 1896: *Till Konungen. Underdånig petition af docenter vid Lunds universitet rörande vikariatsarvodet* (Lund 1896). 35 personer undertecknade skrivelsen. Petitionen nämndes i *Lunds Weckoblad* 19/12 1896. Enligt samma tidning 26/11 diskuterade docenterna i Uppsala 23/11 ett förslag från Lund om höjda arvoden. Uppsalienarna tillsatte en kommitté med bl a H Lundström och F von Schéele.
På vissa håll tolkades åtgärden som oenighet med lundensarna, men ryktet avlivades snabbt. Se *Uppsala Nya Tidning* 25/11, 19/12 och 23/12 1896. Kronprinsen och ecklesiastikministern uppvaktades 22/12 av docenterna i Lund och Uppsala samt vid KI. Uppsalapetitionen trycktes 1897. *Större konsistoriet i Lund* behandlade petitionerna om höjda vikariatsarvodet 16/10 och 19/12 1897. Frågan återkom under 1899, se *Filosofiska fakulteten i Lund* 29/9 och 27/10, *Humanistiska sektionen i Lund* 29/8 och 28/9 samt *Matematisk naturvetenskapliga sektionen i Lund* 26/9.
Personliga reflektioner om docenternas villkor kring sekelskiftet finns i N Edéns *Minnen*, utg av L Kihlberg (Stockholm 1969), s 32 f.
168. *Uppsala Nya Tidning*, 5/4 1897. Docenterna var A R Warholm och N Sjöbring.
169. *Medicinska fakulteten i Lund* 30/1, 11/3 (bilaga 10 kansler 3/3, bilaga 11 Warholm, bilaga 12 Sjöbring och bilaga 13 Bendz), 16, 18, 20, 23 och 26/3 samt 5 och 13/4 1897 (om dekanus' uppvaktning av rektor Quennerstedt).
170. Schücks förslag i *Större konsistoriet i Lund* 1895, även *Filosofiska fakulteten i Lund* 14/4 1897 (om vikarier) och *Humanistiska sektionen i Lund* 12/10 1895 (om meriter vid tillsättning). Jfr även Sam Wide 1892, särskilt s 245 ff.
171. *Humanistiska sektionen i Lund* 12/10 1895, 25/11 1896, 24/3 och 1/5 1897 (om förlängning av docentstipendium).
172. *Filosofiska fakulteten i Lund* 6/3 och 14/4 1897. Naturvetarnas svårigheter att klara undervisning med de lärarkrafter som stod till buds framhölls i Lundasektionens protokoll 17/11 1880, 30/4 och 4/5 1881, 16 och 30/1 1883 samt *Filosofiska fakulteten* 14/4 1897.
173. Omsättningen av docenter var mycket stor: se *Uppsala universitet 1872—1897* (1897), s 145 Tabell II "Omsättningen inom lärarekåren 1872—1896".
Matematisk naturvetenskapliga sektionen i Lund saknade 11/12 1905 kandidat till ett ledigt docentstipendium.
174. *Filosofiska fakulteten i Lund* 12/3 och 5/4 1884; även *Större konsistoriet i Lund* 7/6 1884.
175. Brev till Odhner 16/6 1884, *Martin Weibulls Brevsamling* LUB.
176. *Humanistiska sektionen i Lund* 24/4 1886, 15/2 1888 och 27/2 1892 (kallelse av K Söderwall). K B 20/3 1891 gav juristerna i Uppsala rätt att anmäla en e o professor till ordinarie ställning med bibehållet ämne. Däremot avtog K M:t en framställning från Lundajuristerna i samma fråga, se *Juridiska fakulteten i Lund* 25/10 1894.
177. G Petrén *Några uppgifter om professorskåren i Uppsala och Lund under 1800-talet och första hälften av 1900-talet* (Lund 1952), s 8 (Ingår i Acta acad. Lundensis 1951—53, *Inbjudning till de högtidligheter varmed professorer i civilrätt, jur. dr. Per Nilsson-Stjernquist [...] komma att i sina ämbeten installeras av Lunds Universitets rektor.*) Pensionsförhållandena för de e o professorerna behandlades kritiskt t ex av *Större konsistoriet i Uppsala* 22/10 och 19/11 1887.
178. Petitionen kompletterades av utredningen *Om de extra ordinarie professorernas aflöning vid de svenska universiteten* (Uppsala 1896). Det yngre akademiska sällskapet i Lund verksamhet kan vid denna tid följas i pressen: *Lunds Dagblad* 6 och 20/10, 17/11, 19/12 1896, 20 och 21/4 1898, *Folkets Tidning* 21/4 1898, *Uppsala Nya Tidning* 17/10, 25/11, 19 och 23/12 1896.
179. *Skrivelse till Konungen undertecknad av de e.o. professorerna vid rikets universitet*. Tryckt som korrektur, utan år.
180. Busch 1959, s 110 f.
181. *Förslag och betänkanden* (1901), 191, 201 och 211—225.

182. Ibid, s 145 om ett uttalande till kommittén från Sällskapet af yngre lärare och tjänstemän vid Lunds universitet.
183. Ibid, s 71 ff och 192 f. Blomqvist 1992, s 280.
184. *Kungl kungörelse* 27/8 1904 nedsatte rätten att räkna tjänsteår i läroverket från fem till tre år.
185. Antalet i Uppsala steg från 15 till 28, i Lund från 11 till 23.
186. Blomqvist 1992, s 252—63.
187. Ett exempel ur en stor litteratur är F R Pfetsch & A Zloczower *Innovation und Widerstände in der Wissenschaft. Beiträge zur Geschichte der deutschen Medizin* (Düsseldorf 1973).
188. Weibull 1968, s 299—302, B Odén *Lauritz Weibull och forskarsamhället* (Lund 1975), s 66 och dens 1991, s 65 ff och 74 f. Se *Humanistiska sektionen i Lund* 10/7 1895 om oenighet kring vikarie för Martin Weibull (även 11/6 1894 och 6/5 1895). Andra exempel: matematiken i Uppsala, *Matematisk naturvetenskapliga sektionen i Uppsala* 20/5 1898 och 5/1 1899.
189. Brev från Pontus Fahlbeck till Fredrik Wulff 6/4 1889, *FA Wulffs samling*, LUB. Vid det akademiska lärarmötet i Christiania 1896 var Fahlbeck en av representanterna för de yngre lärarna, se *Lunds universitets Årsberättelse 1896—97*.
190. *Humanistiska sektionen i Lund* 10/6 1893 och 6/10 1894. Weibull värnade om geografin: brev till C T Odhner 24 och 31/3 1889, *Martin Weibulls Brevsamling* LUB och B Odén 1991, s 74 f.
191. Uppgifterna bygger på *Förslag och betänkande* (1901), s 105 f.
192. K I:s lärarkollegium tog upp bristen på pension 17/5 1883. Universiteten yttrade sig 1887 för pension åt de e o professorerna, men resultaten uteblev.
193. *KB* 4/2 1887, *KB* 20/3 1891, *KB* 8/3 1895, *KB* 28/4, 26/5 och 24/11 1899, *KB* 30/11 1900, *KB* 27/11 och 11/12 1903, *KB* 31/12 1904, *KB* 5/9 1905 samt utgiftsstaten den 28/6 1907. En översikt över besluten i *Utredningar och förslag* (1907), s 85.
194. *Matematisk naturvetenskapliga sektionen* 7/5 1895, då majoriteten ville gå förbi konsistoriet och sända en skrivelse med sina önskemål direkt till K M:t.
195. *Matematisk naturvetenskapliga sektion i Lund* 17/11 1880, 30/4, 4/5 1881 och 16 och 30/1 1883.
196. *Matematisk naturvetenskapliga sektionen i Lund* särskilt 20 och 27/2 1895 om att flytta e o professor i mekanik till den ordinarie professuren i astronomi. Även 7/5 1895.
197. Nyeuropeiska språk i Lund växlade mellan romanska och germanska språk: J Weibull 1968 s 185 f.
198. *Matematisk naturvetenskapliga sektionen i Lund* 6/12 1899, 25 och 28/9, 3/10, 3/11, samt 18/12 1900, ibid 6/3 (cit. Rydberg), 29/4 1903. Se även Weibull i *Humanistiska sektionen i Lund* 12 och 26/3 1887 då det gällde att kalla docent, alltså ej fast lärare (Wulff). Ett annat fall var planerna bland medicinerna i Lund att kalla J Borelius, som inte hade tjänst vid universitetet, till professor i kirurgi 20/12 1897. K G Lenander ville vara med i leken, och kallelseförslaget föll med udda rösten i konsistoriet. K M:t instämde 18/3 1898, *Kungl Brev Kansliet E I a, LUA och Handlingar rörande befordringsmål vid Lunds universitet. Professuren i kirurgi* 1899 (Lund 1898—1899).
199. *Malmö Tidningen* 26 och 27/4 1898, *Lunds Dagblad* 2/4 1898 samt *Göteborgs Tidningen Morgonposten* (sign. Observator).
200. Blomqvist 1992, s 271 ff.
201. *Tvänne universitets-interiörer från Upsala* (Stockholm 1889). Protokoll från humanistiska sektionens och mindre konsistoriets sammanträden i augusti (*Humanistiska sektionen i Uppsala* 24/8 1888) och september finns i denna volym.

Om Alin, se B Lewin *Johan Skytte och de skytteanska professurerna* (Uppsala 1985), s 154. C Y Sahlin, fortfarande rektor, var uppriktigt bekymrad i sina brev till Gustaf Ljunggren: han klagade över juristens H Rydins hetsighet och "teologiskt

påfligt nit" hos teologen M Johansson, se Sahlin till Ljunggren, t ex 30/4 1887, *Gustaf Ljunggrens samling* LUB. Rydin och debatterna om yttrandefriheten i riksdagen skildras av P Eklund *Rätten i klasskampen* (Stockholm 1974), t ex s 72 f.

Ett exempel på Alins förföljelse av oliktankande: brev till Pontus Fahlbeck 30/3 1891 om David Bergström, *P E Fahlbecks brevsamling* LUB. Han varnade för att göra denne till docent, eftersom han inte blott var medlem av Verdandi, utan även motarbetade försvarsrörelsen.

I Tyskland ålade staten privatdocenterna vissa lojaliteter med den sk Lex Arons, som riktades mot deras politiska åsikter, se McClelland 1980, s 267 f och F R Ringer *The Decline of the German Mandarins* (Cambridge Mass 1969), s 141 f.

202. Blomqvist 1992, s 275 ff.

203. Fahlbeck 1887, s 519 f.

204. Ibid, s 520.

205. Ibid, s 523.

206. Ibid, s 530.

207. Ibid, s 565.

208. Ibid, s 534. Om motstånd bland tyska akademiska lärare mot att utbilda gymnasielärare, se T Ziegler *Pedagogikens historia i dess allmänna grunddrag med särskild hänsyn till det högre utbildningsväsendet* (Lund 1900), s 350.

209. Busch 1959, s 70.

210. H Hjärne "Universitetet som samfundsmakt", i *Svensk Tidskrift* 1893.

211. Dahllöf 1987 b, s 92 f.

212. Fahlbeck 1887, s 566 f.

213. *Humanistiska sektionen i Lund* 21/5 1890. Den vetenskapliga sidan av tillsättningen behandlas av L Gustafsson *Litteraturhistorikern Schüch* (Uppsala 1983).

214. Citerat efter C Fehrman *Forskning i förvandling. Män och metoder i svensk litteraturvetenskap* (Stockholm 1972), s 25.

215. *Humanistiska sektionen i Lund* 21/5 1890, bil 31 (Fahlbeck) och 36 (Weibull).

216. *Kungliga brev till Lunds universitet* 2/3 och 24/4 1896, LUB.

217. *Större konsistoriet i Lund* 14/1 och 1/4 1896.

218. *Tvåne universitets-interiörer* (1887), s 67 ff och 81—86 (*Medicinska fakulteten i Uppsala* 26 och 28/11 1888).

219. S Jägerskiöld *Svensk tjänstemannarätt* del I (Uppsala 1956), s 578 ff och del II:2 (Uppsala 1961), kapitel 10, dens *Tjänstemannarätt* (2:a uppl Stockholm 1970), s 40 f.

220. Se diskussionen i SOU 1990:90.

221. SOU 1973:54, s 30, 65, 68 och 73. SOU 1989:30, s 19 f, 123 f.

222. S Nordin "Unckels idéer är principiellt bra", i *Sydsvenska Dagbladet* 9/3 1992.

223. N Sjöstrand "Forskarutbildningsreformen en flopp?", i *Universitetsläraren* nr 10/1992.

224. O Ruin "Amerikaniseringen av organisationen", i *Pendeln svänger*, s 112.

225. Data är hämtade från biografierna i 1980-talets *Lundaforskare föreläser*.